



Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

FEBRUARI 2024

Tussen hoop en vrees

Van Ruslandschok naar Hamasschok - De verzuchting naar eigentijdse gemeenschapsafbakening



© Bronvermelding: ANP/Ramon van Flymen

Inleiding¹

De Clingendael Buitenland Barometer peilt jaarlijks wat de Nederlandse bevolking als bedreigend ervaart en wat haar hoop biedt in de internationale omgeving. Hoofdbevindingen bij de opening van 2024 zijn:

- Nederlanders vrezen door de jaren heen vooral dreigingen die direct de gemeenschap raken: cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur staat wederom op 1
- De Nederlanders vrezen dat de door hen meest impactvol geachte dreigingen zich ook binnen 5 jaar zullen manifesteren
- Migratie-gerelateerde ontwikkelingen en islamitisch terrorisme scoren hoog in de dreigingsranglijst
- Ook oorlogsdreiging wordt duidelijk gevoeld
- Voor overige geopolitieke ontwikkelingen is relatief weinig oog
- Internationaal protectionisme en mogelijke ontkoppeling van China scoren zeer laag als dreiging
- EU-uitbreiding met Oekraïne en de Westelijke Balkanlanden biedt weinig hoop
- Het perspectief op klimaat lijkt te wijzigen. Er wordt vooral hoop gesteld in adaptatie aan klimaatverandering
- Veel hoog scorende dreigingen kennen ook een corresponderend hoogscorende ontwikkeling in de hoopranglijst: de verwachtingen ten aanzien van het weerbaarheidsbeleid zijn hooggespannen
- Er is minder correspondentie tussen gepercipieerde dreiging en mogelijke oplossingen op het terrein van migratie
- De Nederlandse bevolking is behoorlijk verdeeld. Hoop en vrees ten aanzien van internationale ontwikkelingen liggen steeds meer aan de basis van ideologische en politieke breuklijnen
- De Nederlandse bevolking is meer één in haar hoop dan in haar dreigingspercepties

Methode en onderzoeksvragen

Clingendael heeft voorafgaand aan deze peiling² al drie vergelijkbare onderzoeken uitgevoerd in 2021, 2022 en 2023. Hoewel de voorgelegde mogelijk bedreigende en hoopgevende ontwikkelingen niet elk jaar precies hetzelfde zijn, is op basis van deze vier peilingen toch een aantal interessante (longitudinale) analyses mogelijk:

- Wat zijn belangrijke constanten in de dreigings- en kanshiërarchieën van de Nederlanders ten aanzien van de internationale omgeving?
- Zijn er schokken waarneembaar naar aanleiding van internationale crises in de vorm van ingrijpende veranderingen in de hiërarchieën (bijvoorbeeld een Russisch schok na de grootschalige Russische invasie in Oekraïne)?
- Wat zijn belangrijke veranderingen door de jaren heen, welke thema's stijgen en welke dalen in de hiërarchieën?
- Wat zijn overige vermeldingswaardige ontwikkelingen?
- Ten aanzien van welke thema's heerst er vertrouwen dat de Nederlandse overheid en samenleving weerbaar genoeg kunnen worden om de uitdagingen het hoofd te bieden? En bij welke bedreigingen ziet men weinig hoopgevende ontwikkelingen?
- Ten aanzien van welke ontwikkelingen is de bevolking verdeeld, en waarin zien we meer eenheid? Hoe kijken electoraten van verschillende politieke partijen naar de voorgelegde ontwikkelingen? En hoe ligt die verdeling langs de breuklijn die aan belang wint, tussen 'Anywheres' (die grenzen en nationale cultuur minder belangrijk vinden) en 'Somewheres' (die een groot belang hechten aan grenzen en culturele eigenheid)?

De houdingen van Nederlanders ten opzichte van mogelijke dreigingen (zie tabel 1) respectievelijk mogelijk hoopgevende ontwikkelingen (zie tabel 2) zijn gelijktijdig in twee representatieve steekproeven uitgevraagd. Het aantal respondenten bedroeg 3780 voor de dreigingsranglijst en 3530 voor de ranglijst met mogelijk hoopgevende ontwikkelingen.

1 De auteurs zijn Jeroen van Lindert en Sasja Meijer van Onderzoeksinstituut Kieskompas zeer erkentelijk voor hun dataverzameling en -behandeling, en Peter Haasbroek, Rem Korteweg en René Cuperus voor hun peer review.

2 De data voor deze editie van Tussen Hoop en Vrees zijn verzameld in december 2023, dus na de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023.

Tabel 1 Hiërarchie van dreigingen

	Ontwikkeling	Impact	Waarschijnlijkheid (%ja - %nee)	
1	Cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwaterinfrastructuur)	7,50	56,9	43,1
2	Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland	7,30	75,0	25,0
3	Een islamitische terroristische aanslag in Nederland	7,29	65,5	34,5
4	Grootschalige irreguliere immigratie waarbij migranten geen geldige documenten hebben om in een land binnen te komen of te verblijven	7,27	72,8	27,2
5	De opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen	7,26	68,5	31,5
6	Bestaansonzekerheid voor Nederlandse burgers (bijv. financieel niet rondkomen) als gevolg van een internationale crisis	7,20	62,4	37,6
7	Grote ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (bijv. grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7,17	69,0	31,0
8	Onvoldoende militaire capaciteit onder EU-lidstaten om het Europese grondgebied te verdedigen	7,14	50,3	49,7
9	Betrokkenheid bij een oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf	7,12	34,7	65,3
10	Overbevolking in de wereld	7,12	58,8	41,2
11	Ondermijning van democratische rechtsstaten in de Europese Unie (bijv. door corruptie, aantasting onafhankelijkheid van de rechterlijke macht)	7,10	57,7	42,3
12	Fysieke sabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwaterinfrastructuur)	7,07	32,7	67,3
13	Betrokkenheid bij een kernwapenoorlog	7,06	13,9	86,1
14	Inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU	6,98	74,3	25,7
15	Toenemende polarisering en radicalisering door buitenlandse desinformatiecampagnes (bijv. rond verkiezingen in Nederland, rond de oorlog in Oekraïne)	6,95	76,7	23,3
16	Ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad	6,94	60,9	39,1
17	Rusland wint de oorlog tegen Oekraïne	6,85	57,2	42,8
18	Een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU	6,85	79,1	20,9
19	De toenemende macht van grote techbedrijven (zoals Facebook, TikTok en X)	6,84	71,6	28,4
20	Inflatie als gevolg van een internationale crisis	6,79	68,0	32,0
21	Ongewenste buitenlandse inmenging in verkiezingen in Nederland	6,78	51,8	48,2
22	Het escaleren van de oorlog in het Midden-Oosten (door betrokkenheid van bijvoorbeeld Hezbollah, Iran, en/of de VS)	6,73	71,0	29,0
23	Dat de EU niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6,72	71,9	28,1
24	Afbrokkeling van de internationale rechtsorde (bijvoorbeeld door ineffectiviteit van de VN Veiligheidsraad)	6,69	51,1	48,9
25	Schade aan onze pensioenen door een internationale crisis	6,67	45,7	54,3

	Ontwikkeling	Impact	Waarschijnlijkheid (%ja - %nee)	
26	Groeiende invloed van China en Rusland in belangrijke derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, landen op de Balkan en Brazilië)	6,67	81,8	18,2
27	De opkomst van haat tegen Joden	6,67	68,7	31,3
28	De NAVO niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6,66	50,4	49,6
29	Toename van maatschappelijke spanningen in Nederland vanwege een conflict in het buitenland (bijvoorbeeld vanwege de oorlog tussen Rusland en Oekraïne, of de oorlog tussen Israël en Hamas)	6,61	78,3	21,7
30	Bedrijfsspionage door andere landen	6,54	85,2	14,8
31	Een militair conflict tussen de Verenigde Staten en China	6,51	19,8	80,2
32	Hoge schulden in Europa bedreigen de stabiliteit van de euro	6,46	45,7	54,3
33	Een extreemlinkse terroristische aanslag in Nederland	6,46	47,1	52,9
34	Betrokkenheid bij een oorlog buiten EU of NAVO-grondgebied (bijvoorbeeld Oekraïne of Taiwan)	6,39	52,7	47,3
35	Verzwakking van de veiligheidsgarantie van de Verenigde Staten aan Europa (bijv. door politieke koers VS of Amerikaans-Chinees conflict)	6,37	54,4	45,6
36	Toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten	6,36	57,6	42,4
37	Onvoldoende toegang tot natuurlijke hulpbronnen en kritieke grondstoffen (bijv. metalen om chips en zonnecellen te maken)	6,35	50,6	49,4
38	Een extreemrechtse terroristische aanslag in Nederland	6,28	44,8	55,2
39	De opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van hun religie of ras	6,27	65,0	35,0
40	Gevolgen voor de Nederlandse samenleving van klimaatverandering (overstromingen, hittestress, droogte, aantasting natuur en biodiversiteit)	6,22	54,2	45,8
41	Ontwrichting van samenleving en economie door opkomende technologieën (bijv. kunstmatige intelligentie)	6,21	56,7	43,3
42	Grootschalige reguliere migratie (bijv. arbeidsmigratie, gezinsmigratie, studiemigratie)	6,13	70,3	29,7
43	Grote gevolgen van Europese gerechtelijke uitspraken voor het beleid in Nederland	6,02	68,8	31,2
44	Europa verliest de technologische strijd tussen de grootmachten	6,00	44,6	55,4
45	Omvolking van Nederland	5,90	39,0	61,0
46	Een nieuwe ernstige pandemie	5,82	37,6	62,4
47	Nederland verlaat de Europese Unie	5,69	11,2	88,8
48	De opkomst van haat tegen Moslims	5,69	66,7	33,3
49	Het verminderen van welvaart door toenemend protectionisme (bijv. door grootschalige Chinese en Amerikaanse staatsubsidies)	5,62	49,8	50,2
50	Het verminderen van welvaart door het afbouwen van economische banden met China	4,35	36,2	63,8

De respondenten is gevraagd een groot aantal gebeurtenissen en ontwikkelingen te scoren op hun impact op de veiligheid en brede welvaart van Nederland, als deze trends zich ook daadwerkelijk zouden voordoen (score van 0 – 10). Ook is respondenten gevraagd naar de waarschijnlijkheid dat deze gebeurtenissen en trends zich zullen voordoen binnen vijf jaar (ja/nee). Bij de interpretatie van de cijfers is het van belang zowel te kijken naar de positie van de gebeurtenis of ontwikkeling in de ranglijst, als naar de gemiddelde impact-scores als naar de inschatting van de waarschijnlijkheid. De gemiddelde impact-scores en inschatting van de waarschijnlijkheid geven veel extra informatie, naast de relatieve positie in de ranglijst.³

Migratie-gerelateerde dreigingen en islamitisch terrorisme

De peilingen van de afgelopen drie jaar laten zien dat veel burgers behoefte hebben aan afbakening en bescherming van de gemeenschap. Internationale ontwikkelingen die een direct negatieve impact hebben op het nationale niveau worden al jaren als de meest zorgelijke beschouwd. Dat geldt onder meer voor fenomenen als cybersabotage, ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland, grootschalige irreguliere migratie, en ondermijning van de samenleving door internationaal georganiseerde criminaliteit. Tegelijkertijd worden trends die op een aantal van deze dreigingen een antwoord bieden, en afbakening en bescherming van de gemeenschap naderbij kunnen brengen, beschouwd als hoopvolle ontwikkelingen. Dat beeld wordt in deze peiling weer bevestigd.

De resultaten van de afgelopen twee jaar stonden vooral in het teken van bescherming van

de gemeenschap en *economische dreigingen*. De inval van Rusland in Oekraïne in februari 2022 zorgde voor een schok in het dreigingsbeeld van de Nederlanders. Onder invloed van die oorlog en zijn gevolgen veranderde de dreigingshiërarchie van de Nederlanders sterk, maar, zo bleek bij latere metingen, ten dele tijdelijk. In het onderzoek in 2022 waren de top-5 dreigingen alle Rusland-gerelateerd. In afnemende orde van bedreiging: hoge inflatie als gevolg van een internationale crisis, een cyberaanval, grote ongewenste energie-afhankelijkheid van het buitenland, desinformatiecampagnes door andere staten, en toenemende spanningen tussen democratieën en autocratieën. Vorig jaar kwam ongewenste afhankelijkheid van het buitenland van vitale producten nog als de belangrijkste bedreiging naar voren en bleek uit de hoophiërarchie een duidelijke verzuchting naar *de-globalisering* en *de-risking*, onder andere in de grote hoop die gesteld wordt in de terugkeer van maakindustrie naar Europa. Die vrees en hoop zijn er nog steeds, maar lijken nu iets minder prioritair. Waarschijnlijk werden zij in de dreigings- en hoophiërarchie tijdelijk omhooggestuwd door de onmiddellijke naschokken van de Rusland- en gasprijscrisis en in mindere mate COVID-19 en ongewenste economische afhankelijkheid van China.

In deze editie gaat het daarentegen meer over migratie-gerelateerde dreigingen en islamitisch terrorisme. Na de dreiging van cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur, stevig op 1, staan irreguliere migratie en verschillende andere aan migratie gerelateerde ontwikkelingen hoog in de dreigingshiërarchie: ‘Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland’ op positie 2; ‘Grootschalige irreguliere immigratie waarbij migranten geen geldige documenten hebben om in een land binnen te komen of te verblijven’ op positie 4. In de houdingen van 2024 lijkt een zekere Hamasschok zichtbaar, in reactie op de terroristische aanvallen van Hamas op Israël op 7 oktober, en de resonantie van het grootschalige geweld in Israël en Gaza in terroristische aanslagen in onder andere

3 De twee steekproeven zijn op dezelfde manier gewogen op basis van een groot aantal sleutelkenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleiding, politieke voorkeur en Nielsen-regio. De data van de CBS-gouden standaard vormen het ijkpunt voor deze weging. Beide steekproeven zijn na weging representatief voor de gehele Nederlandse bevolking en goed met elkaar te vergelijken.

Frankrijk.⁴ Nadat jarenlang de vrees voor terroristische aanslagen zeer laag scoorde, staat de dreiging van een islamitische terroristische aanslag in Nederland nu op 3, waarbij 66% van de Nederlanders denkt dat dit binnen vijf jaar zal gebeuren. Ook het nieuwe item 'de opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen' zou onder andere met de oorlog tussen Israël en Hamas in verband kunnen worden gebracht. Bovendien is migratie sterk gepolitiseerd in de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen in Nederland, ook dat zal een rol gespeeld hebben in de prominentie van migratiegerelateerde items in de ranglijst van dreigingen.

Oorlogsdreiging

Volgens militaire leiders is de dreiging van een grootschalig internationaal militair conflict in Europa sinds het einde van de Koude Oorlog nooit zo groot geweest.⁵ Twee zorgen scoren in dat verband hoog bij Nederlanders: de ontoereikende militaire capaciteit van de EU (positie 8) en betrokkenheid bij een oorlog door een aanval op een EU-lidstaat of een NAVO-bondgenoot (positie 9 in de dreigingshiërarchie). Die mogelijkheden worden als bedreigend ervaren en niet minder dan 35% van de Nederlanders acht het waarschijnlijk dat Nederland binnen vijf jaar bij een dergelijke oorlog wordt betrokken.⁶

Relatief hoog in de dreigingshiërarchie staan verder een kernoorlog (positie 13) en de overwinning van Rusland in Oekraïne (positie 17). De kernoorlog is het schoolvoorbeeld van een ontwikkeling die bedreigend, maar weinig waarschijnlijk wordt geacht: 14% van de Nederlanders acht een kernoorlog binnen 5 jaar waarschijnlijk. Een meerderheid daarentegen, 57%, acht het waarschijnlijk dat Rusland binnen vijf jaar de oorlog tegen Oekraïne wint.

De andere oorlog-gerelateerde ontwikkelingen bevinden zich in de dreigingshiërarchie in de middenmoot, tussen de 22^{ste} en de 34^{ste} positie in een lijst van 50. In afnemende orde van bedreiging betreft het: de escalatie van de oorlog in het Midden-Oosten (positie 22), het gebrek aan slagvaardigheid van de NAVO (positie 28), een gewapend conflict tussen de VS en China (positie 31), en betrokkenheid bij een oorlog buiten de EU en de NAVO (positie 34).

4 Zie <https://nos.nl/artikel/2494046-tien-mensen-vast-voor-aanslag-franse-docent-regering-zet-7000-militairen-in>

5 <https://nos.nl/artikel/2505275-navo-admiraal-samenleving-moet-het-onverwachte-gaan-verwachten>
<https://time.com/6336897/israel-war-gaza-world-war-iii/>
<https://moderndiplomacy.eu/2024/01/25/why-is-nato-preparing-for-world-war-iii/>

6 In Groot-Britannië denkt de meerderheid inmiddels zelfs dat de Derde Wereldoorlog binnen 5-10 jaar zal uitbreken. Zie: <https://yougov.co.uk/politics/articles/48527-world-war-3-likely-in-next-5-10-years-think-most-britons>

Tabel 2 Hiërarchie van hoop

	Ontwikkeling	Impact	Waarschijnlijkheid (%ja - %nee)	
1	Betere bescherming tegen cyber aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. vitale waterwerken en betalingsverkeer)	7,77	67,3	32,7
2	Uitbreiding van de NAVO met Zweden	7,58	87,5	12,5
3	Versterking van de moderne maakindustrie in Nederland (bijv. chip-industrie)	7,57	69,4	30,6
4	Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit	7,36	56,0	44,0
5	Aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen (bijvoorbeeld ophogen dijken, meer ruimte geven aan rivieren)	7,31	73,9	26,1
6	Vermindering van ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7,30	32,8	67,2
7	Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen	7,25	35,8	64,2
8	Betere bescherming tegen fysieke aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. energie infrastructuur, kabels voor digitaal verkeer)	7,24	56,6	43,4
9	De landen van de Europese Unie investeren meer in de veiligheid van hun regio, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten	7,22	52,0	48,0
10	Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen	7,20	62,5	37,5
11	Versterken van de weerbaarheid van de Nederlandse verkiezingen tegen ongewenste buitenlandse inmenging	7,17	40,1	59,9
12	Meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen	7,14	35,6	64,4
13	Internationale afspraken om de aantallen kernwapens te beperken en de verspreiding en het gebruik van kernwapens te voorkomen	7,12	18,1	81,9
14	Techbedrijven moeten aan strengere regels voldoen (bijv. om de privacy van burgers te beschermen, of desinformatie te bestrijden)	7,04	58,9	41,1
15	Economische opkomst van landen in de Europese regio door verplaatsing van productie vanuit China en Rusland naar de EU en omliggende landen	7,02	38,5	61,5
16	Technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan	6,96	61,3	38,7
17	Versterking van de eenheid en slagkracht van de NAVO	6,83	61,1	38,9
18	Internationale samenwerking tegen belastingparadijzen	6,81	28,2	71,8
19	Investeringen in weerbaarheid tegen bedrijfsspionage	6,78	56,3	43,7
20	Wereldwijde aanpak van ziektes en virussen om ernstige gevolgen van een nieuwe pandemie te voorkomen	6,76	46,6	53,4
21	Beperking van de immigratie	6,65	61,1	38,9
22	Invoering van Europese wetgeving voor het geval regimes doelbewust vluchtelingen op lidstaten afsturen om hen te verzwakken	6,63	43,6	56,4
23	De Europese landen investeren meer in defensie	6,54	75,7	24,3

	Ontwikkeling	Impact	Waarschijnlijkheid (%ja - %nee)	
24	Versterken van de weerbaarheid van migrantengemeenschappen tegen ongewenste buitenlandse inmenging ('lange-arm politiek')	6,51	25,4	74,6
25	Een versnelling van de energietransitie via kernenergie	6,49	49,8	50,2
26	Circulaire arbeidsmigratie om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen (hierbij keren migranten na een periode van werk terug naar hun land van herkomst)	6,42	47,7	52,3
27	Geheime diensten krijgen meer bevoegdheden om terrorisme te bestrijden	6,39	69,1	30,9
28	Verbetering van de relatie tussen de Verenigde Staten en China	6,25	28,0	72,0
29	Versterking van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten	6,20	48,1	51,9
30	Strakkere overheidscontrole van religieus onderwijs en weekendscholen	6,15	48,2	51,8
31	Het versterken van de relatie tussen het Westen en relevante derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, Brazilië)	6,12	38,1	61,9
32	Een versnelling van de energietransitie via groene energie (bijv. zon- en windenergie)	6,12	56,3	43,7
33	Meer initiatieven en programma's om de overbevolking in de wereld tegen te gaan	6,12	19,1	80,9
34	Versterking van de eenheid en slagkracht van de EU	6,12	38,3	61,7
35	Landen bemoeien zich minder met elkaars binnenlandse aangelegenheden	6,06	25,2	74,8
36	De Europese Unie toont meer respect voor de soevereiniteit van de lidstaten	6,05	25,0	75,0
37	Versterking van de economie door technologische innovatie, digitalisering en kunstmatige intelligentie	5,92	82,5	17,5
38	Verplaatsing van de afhandeling van asielaanvragen van Nederland naar een land buiten Europa (zoals Italië plant met Albanië)	5,90	37,3	62,7
39	Democratisch verzet tegen de invloed van grote internationale organisaties zoals het World Economic Forum	5,80	25,7	74,3
40	Investeren in ontwikkelingssamenwerking ook in het belang van Nederland	5,48	34,2	65,8
41	Aantrekken van arbeidsmigranten om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen	4,89	67,3	32,7
42	De toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie	4,32	44,6	55,4
43	De toetreding van de Westelijke Balkan-landen tot de Europese Unie (Albanië, Montenegro, Servië, Bosnië en Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië)	3,35	24,8	75,2

Minder oog voor andere geopolitieke ontwikkelingen

Naast oorlogsdreiging als extreme vorm van geopolitieke dynamiek, is er minder oog voor andere veranderingen in de internationale omgeving. De uitzonderingen zijn de overbevolking in de wereld (positie 10) en de ondermijning van democratische rechtsstaten (positie 11). Beide ontwikkelingen worden door een meerderheid van de Nederlanders ook waarschijnlijk geacht.

De overige voorgelegde geopolitieke ontwikkelingen worden niet bijzonder bedreigend geacht. Dat geldt voor de toenemende macht van grote techbedrijven (positie 19), het afbrokkelen van de internationale rechtsorde (positie 24), de groeiende invloed van China en Rusland (positie 26), het verzwakken van de Amerikaanse veiligheidsgarantie voor Europa (positie 35), de strijd tussen democratische en autocratische regimes (positie 36) en het verliezen van de technologiestrijd door Europa (positie 44). Die ontwikkelingen bekleeden in de dreigingshiërarchie posities tussen 19 en 44, van matig bedreigend tot weinig bedreigend. Een paar ervan worden overigens door zeer grote meerderheden van de bevolking wel waarschijnlijk geacht, zoals de toenemende macht van techbedrijven (positie 19 en door 72% waarschijnlijk geacht) en de toenemende macht van China en Rusland (positie 26 en door 82% waarschijnlijk geacht).

Opmerkelijk is ten slotte dat de gevolgen van toenemend protectionisme (positie 49) en het verminderen van welvaart door het afbouwen van economische banden met China (positie 50) onderaan de dreigingshiërarchie staan. De economische kosten van deglobalisering en *de-risking* worden, net als in ons onderzoek in 2023, zeer laag ingeschat. In het maatschappelijke en politieke debat in Nederland krijgt de mogelijke invloed op de Nederlandse samenleving van die geopolitieke verschuivingen ook bijzonder weinig aandacht. Meer in zijn algemeenheid geldt dat geopolitieke ontwikkelingen en de vraag hoe we ermee omgaan weinig tot geen aandacht kregen

in de recente Tweede Kamerverkiezingen en zwak zijn gepolitiseerd. Dat kan een verklaring zijn voor het gebrek aan oog voor de gevolgen van geopolitieke ontwikkelingen. Een andere mogelijke verklaring is dat mensen zich relatief afgeschermd voelen voor de gevolgen van genoemde geopolitieke ontwikkelingen, ondanks dat ze die ontwikkelingen wel waarschijnlijk achten.

Het merendeel van de geopolitieke ontwikkelingen in de hoophiërarchie is, net zoals in de dreigingshiërarchie, te vinden in de brede middenmoot. Dat geldt voor onder meer internationale afspraken om kernwapens te beperken (positie 13), de versterking van de eenheid en slagkracht van de NAVO (positie 17), een verbetering van de relatie tussen de Verenigde Staten en China (positie 28), versterking van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten (positie 29), en het versterken van de relatie tussen het Westen en belangrijke derde landen als India, Brazilië en Zuid-Afrika (positie 31).

Meeste Europese ontwikkelingen niet erg hoopgevend

Meer investering in de veiligheid van de Europese regio door de landen van de EU, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de VS staat relatief hoog in de hoopranglijst (positie 9), net als in vorige jaren. In overige ontwikkelingen die verband houden met de Europese Unie wordt relatief weinig hoop gesteld. Enigszins hoopvol (positie 22) is nog het invoeren van specifieke Europese wetgeving voor het geval migratie wordt ingezet als wapen tegen de lidstaten. Versterking van de eenheid en slagkracht van de Europese Unie staat op positie 34 in de hoopranglijst, een Unie die meer respect toont voor de soevereiniteit van de lidstaten op positie 36, en de uitbreiding van de Unie bungelt aan de staart. De uitbreiding met Oekraïne staat op de een-na-laatste plaats (positie 42), de uitbreiding met Balkanlanden op de laatste (positie 43). Lidmaatschap van Oekraïne wordt op een termijn van vijf jaar nog door 45% waarschijnlijk geacht; dat van Balkanlanden door slechts 25%. 11% van de Nederlanders verwacht binnen vijf jaar een

Nexit. Opmerkelijk is dat de impact hiervan voor de Nederlandse veiligheid en welvaart laag scoort (positie 47).

Het perspectief op klimaat is aan het veranderen

In de dreigingshiërarchie worden de gevolgen van de klimaatverandering voor de Nederlandse samenleving minder als bedreigend gezien. Vier jaar geleden nog in de top-3, zakt klimaatverandering nu naar positie 40. De relatieve daling van klimaatzorgen in de dreigingshiërarchie is al een aantal jaren gestaag gaande. Tegelijkertijd zien we dat veel hoop wordt gesteld in aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen. Dat is de vijfde meest hoopgevende ontwikkeling. Nagenoeg drie kwart van de Nederlanders gelooft dat daar binnen vijf jaar ook daadwerkelijk iets kan worden verwezenlijkt. Er wordt ook relatief veel hoop gesteld in technologische innovaties die kunnen helpen om de klimaatverandering tegen te gaan (positie 16, waarbij 61% denkt dat dit binnen vijf jaar kan gebeuren). In het versnellen van de energietransitie via groene energie wordt daarentegen relatief minder hoop gesteld. Die ontwikkeling belandt op de 32^{ste} plaats. Een meerderheid van 56% denkt overigens wel dat dit binnen vijf jaar kan gebeuren. Deze ontwikkeling van aan de ene kant een relatieve daling van de gepercipieerde dreiging van klimaatverandering en aan de andere kant een relatieve stijging van hoop op klimaatadaptatie was al zichtbaar in de Hoop en Vrees 2023-peiling en heeft zich het afgelopen jaar uitgekristalliseerd. Het denken van de Nederlanders over klimaatverandering lijkt te veranderen als onderdeel van een meer algemene focus op gemeenschapsafbakening en -bescherming: de hoop wordt gevestigd op hoge(re) Nederlandse dijken.

Beantwoording van vrees door hoop

Hoop en vrees zijn deels gespiegeld. Nederland vreest internationale ontwikkelingen die de nationale en lokale gemeenschap bedreigen, en put tegelijkertijd hoop uit trends die diezelfde gemeenschap kunnen beschermen. Zo laat de dreigingshiërarchie zien dat cyberaanvallen Nederlanders zorgen baren, terwijl bovenaan de hoophiërarchie staat 'betere bescherming tegen cyberaanvallen op vitale infrastructuur', waarbij 67% van de Nederlanders ook denkt dat dit binnen vijf jaar kan worden gerealiseerd. Ook een betere bescherming tegen fysieke aanvallen op vitale infrastructuur scoort hoog in de hoophiërarchie (positie 8). Als een remedie tegen te grote afhankelijkheid van vitale producten, putten Nederlanders veel hoop uit de versterking van de moderne maakindustrie in Nederland (positie 3) en in het verminderen van ongewenste afhankelijkheden van het buitenland ten aanzien van vitale producten (positie 6). De hoop die daarin wordt gesteld wijst op de blijvende verzuchting naar economische de-globalisering en *de-risking*.

Tegenover de zorgen over veiligheid en betrokkenheid bij een oorlog (positie 9, dreigingshiërarchie) staan de hoop gesteld in een uitbreiding van de NAVO met Zweden (positie 2, hoophiërarchie) en grotere investeringen van EU-lidstaten in de veiligheid in hun regio (positie 9, hoophiërarchie). Tegenover de vrees voor ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationaal georganiseerde misdaad (positie 16, dreigingshiërarchie) staat betere internationale samenwerking tegen drugscriminaliteit (positie 4, hoophiërarchie). Er is dus een duidelijke correspondentie tussen een aantal bedreigend geachte ontwikkelingen en hoopgevend geachte ontwikkelingen: voor de gepercipieerde zorgen ziet men mogelijke oplossingen en daarbij geldt overwegend dat meerderheden die hoopgevende ontwikkelingen ook binnen vijf jaar zien gebeuren.

Geen correspondentie tussen hoop en vrees

De correspondentie tussen hoop en vrees is echter niet perfect. Zo acht slechts een derde van de Nederlanders het een haalbaar doel in de komende vijf jaar om ongewenste afhankelijkheid van vitale producten te verminderen, terwijl *de-risking* een belangrijke wens is. Ook verschillende migratie-gerelateerde ontwikkelingen worden bedreigend geacht, maar ontwikkelingen die daar iets aan zouden kunnen doen, worden maar matig hoopvol geacht. Dat bleek ook al in het vorige Hoop en Vrees-onderzoek uit 2023 en wordt door het onderhavige onderzoek bevestigd. Ongewenste inmenging in migrantengemeenschappen wordt beschouwd als bedreiging nummer 3, maar het weerbaar maken van die gemeenschappen tegen dergelijke invloeden belandt in de hoophiërarchie op positie 23. Slechts 25% van de Nederlanders gelooft dat dit binnen vijf jaar zal lukken.

Dat verschillende handelingsperspectieven ten aanzien van migratie pas relatief laag in de hoophiërarchie verschijnen, heeft ook te maken met de mate waarin de Nederlandse bevolking verdeeld is over de wenselijkheid van een dergelijk beleid. Beperking van immigratie binnen vijf jaar acht 61% van de Nederlanders bijvoorbeeld waarschijnlijk, maar sommige Nederlanders putten daar hoop uit en anderen niet (resultierend in plaats 21 in de hoophiërarchie).

Een behoorlijk verdeelde bevolking

Niet iedereen vreest hetzelfde of put hoop uit dezelfde ontwikkelingen. Er zijn bedreigingen en hoopvolle ontwikkelingen waarover Nederlanders het in grote mate eens zijn maar er zijn ook talrijke ontwikkelingen die verschillende groepen in de samenleving op een heel verschillende manier waarderen. Verschillen in wat men vreest en hoopt in de internationale omgeving liggen steeds meer aan de basis van de belangrijke ideologische en politieke breuklijnen die de Nederlandse bevolking verdelen. De bevolking is al lang niet meer alleen langs een sociaal-economische links/rechts-

dimensie verdeeld. Er dient zich een nieuwe dimensie aan.

Als eerste benadering van de verdeling langs deze nieuwe breuklijn is in onderhavig onderzoek een tweetal vragen gesteld, waarbij aan de hand van de antwoorden op die vragen drie groepen zijn geïdentificeerd. *Somewheres* (ook wel nationalisten genoemd in de literatuur) worden gedefinieerd als mensen die het eens zijn met de stellingen: “Bewaking van de (Europese) buitengrenzen is een belangrijke taak. Elk land moet kunnen bepalen wie binnen komt en wie er kan blijven” en “Nederland heeft een eigen cultuur en levenswijze, die we moeten behouden”. *Anywheres* (ook wel kosmopolieten genoemd in de literatuur) zijn mensen die het eens zijn met de stellingen: “Nationale grenzen zijn achterhaald. Grenzen mogen mensen niet verhinderen hun geluk elders te zoeken” en “Nationale culturen zijn niet zo belangrijk of veranderen voortdurend”.⁷ Naast *Somewheres* en *Anywheres* wordt ook een tussenliggende groep onderscheiden, dat zijn de mensen die niet tussen de voorgelegde stellingen kiezen of één keer een nationalistische en de andere keer een kosmopolitische keuze maken. We beschrijven die verder als de ‘tussengroep’. Op basis van de antwoorden op deze twee vragen zijn er in de Nederlandse bevolking 45% *Somewheres*, 27% *Anywheres* en een tussengroep van 28%. In de tabellen 3 tot en met 8 staan de dreigings- en hoopranglijsten van respectievelijk de *Somewheres*, *Anywheres* en de tussengroep (zie de Annex).

Verdeling over de dreigingen

In de dreigingshiërarchie van de *Somewheres* wordt de top-5 volledig ingenomen door migratie-gerelateerde ontwikkelingen, in afnemende volgorde van dreiging: grootschalige irreguliere migratie, ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen, een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU, een islamitische

⁷ Zie David Goodhart, *The Road to Somewhere. The New Tribes Shaping British Politics*, 2017.

terroristische aanslag in Nederland, en de opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen. Ook andere migratie-gerelateerde items scoren relatief hoog in de dreigingsranglijst op de plaatsen 7, 8 en 11: respectievelijk inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU; omvolking van Nederland; en grootschalige reguliere migratie (bijv. arbeidsmigratie, gezinsmigratie, studiemigratie). Het is duidelijk dat migratie voor de *Somewheres* op dit ogenblik verschijnt als de grootste bedreiging voor de welvaart en veiligheid van de Nederlandse samenleving. De *Anywheres* achten migratie en migratiegerelateerde ontwikkelingen veel minder bedreigend. Bedreigend voor hen zijn nog wel de opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen (positie 12 in de dreigingshiërarchie) en een islamitische terroristische aanslag (positie 15). De andere ontwikkelingen die verband houden met migratie staan op plaatsen 25 (de inzet van migratie als wapen) tot en met 49 (omvolking) in de dreigingsranglijst van de *Anywheres*.

De top van de dreigingshiërarchie van de *Anywheres* is minder homogeen en geopolitiek van aard dan die van de *Somewheres*. De *Anywheres* vrezen sabotage van vitale infrastructuur, door een cyberaanval (positie 1 in de dreigingshiërarchie) of fysieke sabotage (positie 10). Zij vrezen oorlog: dat Rusland de oorlog tegen Oekraïne wint (positie 2); betrokkenheid bij een kernoorlog (positie 5); en oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf (positie 6). Verder worden overbevolking in de wereld (positie 4) en bestaansonzekerheid voor Nederlandse burgers als gevolg van een internationale crisis (positie 7) bedreigend geacht. We zien bij de *Anywheres* ook zorgen die verschijnen als een reactie op bedreigingen die zij waarschijnlijk met nationalisme associëren: de opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van hun religie of ras (positie 3); ondermijning van democratische rechtsstaten in de EU (positie 8) en toenemende polarisering en radicalisering door buitenlandse desinformatiecampagnes (positie 9).

Een aantal van de door de *Anywheres* meest bedreigend geachte ontwikkelingen worden ook door de *Somewheres* bedreigend geacht. Dat geldt voor cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (positie 6 voor de *Somewheres*, respectievelijk 1 bij de *Anywheres*), bestaansonzekerheid (positie 12 bij de *Somewheres*, respectievelijk 7 bij de *Anywheres*) en betrokkenheid bij een oorlog door een aanval op een lid van de EU of de NAVO (positie 14 bij de *Somewheres*, respectievelijk 6 bij de *Anywheres*). Het is echter duidelijk dat deze twee groepen heel verschillende opvattingen hebben over wat de welvaart en de veiligheid van de Nederlandse samenleving bedreigt. Ontwikkelingen die de *Somewheres* grote zorgen baren zoals het grote aantal vluchtelingen, grootschalige reguliere migratie en omvolking, worden door *Anywheres* helemaal niet bedreigend geacht. Zij staan bij hen respectievelijk op posities 43, 47 en 49 van de dreigingshiërarchie. Het omgekeerde is in mindere mate het geval. De ontwikkelingen die *Anywheres* bedreigend achten, worden ook bedreigend of matig bedreigend geacht door de *Somewheres*. De uitzondering zijn ontwikkelingen die *Anywheres* bedreigend achten omdat zij die associëren met de groeiende invloed van nationalisme: toenemende polarisering en radicalisering (positie 9 bij de *Anywheres*, respectievelijk 31 bij de *Somewheres*) en opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van religie en ras (positie 3 bij de *Anywheres*, respectievelijk positie 47 bij de *Somewheres*).

Meer eenheid in de hoop

Ondanks de grote verschillen in wat *Somewheres* en *Anywheres* vrezen, vestigen zij hun hoop in betrekkelijk grote mate op dezelfde ontwikkelingen. Versterken van de moderne maakindustrie in Nederland, betere bescherming tegen cyberaanvallen, uitbreiding van de NAVO met Zweden, betere internationale samenwerking in de strijd tegen drugscriminaliteit en klimaat-aanpassing staan bij beide groepen in de top 10 van de meest hoopgevende ontwikkelingen.

Somewheres willen daarnaast controle op immigratie en het verstevigen van nationale onafhankelijkheid en soevereiniteit. Het meest hoopgevend voor hen is het beperken van immigratie (1ste plaats in de hoophiërarchie). Zij stellen daarnaast hoop in ontwikkelingen die de nationale soevereiniteit en onafhankelijkheid verstevigen.

De hoophiërarchie van de *Anywheres* weerspiegelt een meer internationale oriëntatie. In de top 20 van hun hoophiërarchie staan tal van ontwikkelingen die internationale samenwerking veronderstellen, alsook het verstevigen van de eenheid en slagkracht van zowel de EU als de NAVO. Daarnaast achten zij ook hoopvol meer aandacht voor het leren herkennen van nepnieuws en complottheorieën op school (plaats 3 in hun kansenhiërarchie) en meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen (plaats 12).

Uitsplitsing naar partijpolitieke voorkeur

Wat mensen als bedreigend en hoopgevend ervaren hangt ook sterk samen met hun partijpolitieke voorkeur. De wijze waarop politieke opvattingen de perceptie kleuren doet vermoeden dat onder de oppervlakte van een sterk wisselend partijlandschap stabiele ideologische grondstromen schuilen. Tabellen 9 en 10 geven een beeld van deze partijpolitieke verdeling.⁸ Door de fragmentatie van het partijpolitieke landschap in Nederland, is voorzichtigheid geboden bij lezing van deze

tabel, aangezien het bij de kleinste partijen om niet voldoende grote aantallen respondenten gaat om de representativiteit volledig te garanderen. De tabellen geven echter wel inzicht in een aantal hoofdlijnen.

8 In de tabellen 9 en 10 staat per groep respondenten met de betreffende partijpolitieke voorkeur het percentage dat de impact van de betreffende ontwikkeling een score van 7 of hoger geeft op een schaal van 0 tot 10. In de meest rechtste kolom staat de score voor de gehele bevolking. In tabel 9, de tabel met de dreigingen, impliceert een (diep-)rode kleur dat de partijaanhang zich (zeer) bedreigd voelt door de ontwikkeling, een (diep-)groene kleur dat dit (veel) minder het geval is. In tabel 10, de tabel met de hoopgevende ontwikkelingen, geldt dat een (diep-)rode kleur betekent dat de partijaanhang (zeer) weinig hoop ontleent aan de ontwikkeling en de (diep-)groene kleur dat de achterban (zeer) hoopvol is over de trend.

Tabel 9 Bedreigende ontwikkelingen, uitgesplitst naar politieke voorkeuren van respondenten

	PVV	GL/ PvdA	WVD	NSC	D66	BBB	CDA	SP	FvD	PvdD	SGP	DENK	Chris- ten- Unie	Volt	Anders	Niet- stem- mers	Totaal
Cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwaterinfrastructuur)	72,0%	72,8%	75,4%	76,5%	81,8%	74,5%	75,5%	70,7%	74,2%	84,5%	78,5%	80,6%	81,0%	74,5%	70,4%	72,8%	74,6%
Een islamitische terroristische aanslag in Nederland	88,2%	56,9%	74,9%	69,3%	59,8%	77,2%	68,6%	69,6%	64,3%	44,4%	81,5%	21,3%	53,2%	68,4%	55,7%	65,7%	69,7%
De opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen	83,2%	65,4%	69,1%	69,0%	71,2%	78,5%	63,1%	66,7%	54,7%	71,2%	47,6%	21,3%	49,2%	50,0%	68,3%	66,7%	69,2%
Grote ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (bijv. grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	73,0%	64,5%	68,0%	70,1%	71,1%	75,4%	61,5%	69,6%	72,3%	71,6%	70,2%	38,7%	76,6%	62,5%	76,7%	67,5%	68,9%
Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland	91,8%	51,8%	67,4%	69,1%	48,9%	79,6%	59,6%	66,0%	71,4%	52,9%	75,4%	56,5%	47,6%	40,0%	50,0%	65,0%	68,2%
Overbevolking in de wereld	76,0%	66,7%	67,5%	67,4%	66,3%	76,0%	58,3%	76,5%	28,2%	67,6%	30,2%	54,8%	61,9%	71,4%	47,5%	72,0%	68,1%
Onvoldoende militaire capaciteit onder EU-lidstaten om het Europese grondgebied te verdedigen	73,8%	61,4%	71,2%	69,9%	72,9%	69,0%	70,5%	68,0%	36,9%	60,3%	80,0%	57,4%	67,2%	77,8%	44,1%	63,8%	67,7%
Bestaansonzekerheid voor Nederlandse burgers (bijv. financieel niet rondkomen) als gevolg van een internationale crisis	80,2%	66,2%	50,9%	65,7%	53,0%	65,7%	46,1%	83,0%	68,2%	71,2%	67,2%	46,8%	55,6%	62,5%	84,5%	74,1%	67,1%
Betrokkenheid bij een oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf	67,6%	72,2%	63,1%	58,5%	80,3%	70,3%	65,7%	63,0%	48,5%	79,2%	76,9%	38,7%	72,6%	66,1%	58,3%	70,0%	67,0%
Grootschalige irreguliere immigratie waarbij migranten geen geldige documenten hebben om in een land binnen te komen of te verblijven	93,1%	33,9%	73,1%	68,4%	49,5%	74,3%	68,6%	63,4%	91,4%	47,8%	76,7%	22,6%	46,0%	33,3%	45,8%	65,1%	66,4%
Toenemende polarisering en radicalisering door buitenlandse desinformatiecampagnes (bijv. rond verkiezingen in Nederland, rond de oorlog in Oekraïne)	59,5%	81,3%	62,6%	64,7%	76,8%	69,9%	67,3%	78,0%	25,0%	84,9%	71,0%	80,3%	71,9%	78,6%	79,3%	56,9%	66,1%
Fysieke sabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwaterinfrastructuur)	63,7%	69,9%	61,5%	64,0%	72,5%	64,1%	63,2%	64,4%	62,0%	71,1%	65,1%	38,7%	73,0%	67,9%	82,0%	68,2%	65,7%
Onderminning van democratische rechtsstaten in de Europese Unie (bijv. door corruptie, aantasting onafhankelijkheid van de rechterlijke macht)	56,5%	75,1%	59,9%	62,7%	76,8%	64,4%	59,0%	74,0%	56,9%	83,1%	45,3%	80,6%	71,4%	75,0%	71,2%	65,2%	65,0%
Rusland wint de oorlog tegen Oekraïne	48,1%	78,3%	76,6%	74,2%	83,1%	68,7%	72,1%	74,0%	6,0%	76,4%	69,4%	2,6%	64,4%	56,4%	42,3%	56,2%	64,1%
Inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU	75,6%	56,0%	62,2%	61,7%	61,2%	66,7%	59,4%	68,1%	81,5%	60,7%	69,1%	93,5%	70,4%	60,4%	44,6%	55,9%	63,8%
Onderminning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad	69,5%	54,3%	61,2%	62,6%	68,5%	81,5%	65,3%	66,3%	50,7%	60,3%	72,9%	26,2%	66,7%	75,0%	37,9%	60,7%	62,7%
De toenemende macht van grote techbedrijven (zoals Facebook, TikTok en X)	59,5%	68,9%	47,9%	59,8%	66,5%	62,1%	54,4%	73,5%	57,1%	75,8%	56,3%	98,4%	54,8%	62,5%	71,2%	67,5%	62,4%
De EU niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	57,4%	73,8%	63,0%	65,1%	66,7%	52,9%	61,5%	59,4%	34,3%	73,6%	45,2%	74,0%	68,8%	72,2%	51,7%	59,4%	62,1%
Ongewenste buitenlandse inmenging in verkiezingen in Nederland	68,8%	67,2%	57,5%	57,9%	67,9%	70,3%	52,9%	70,6%	43,3%	73,0%	66,2%	43,5%	65,6%	69,1%	62,1%	54,7%	62,0%
Betrokkenheid bij een kernwapenoorlog	51,8%	79,2%	57,2%	58,1%	79,0%	50,7%	60,2%	60,0%	53,5%	82,2%	64,9%	72,5%	69,8%	67,9%	74,6%	58,1%	61,7%
De NAVO niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	60,3%	66,0%	63,8%	62,7%	66,8%	65,3%	64,9%	57,3%	29,5%	69,7%	68,9%	68,6%	72,1%	59,3%	24,6%	56,3%	61,2%
Groeiende invloed van China en Rusland in belangrijke derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, landen op de Balkan en Brazilië)	58,2%	62,0%	65,3%	68,6%	63,3%	66,7%	72,5%	66,3%	41,8%	69,9%	66,7%	4,8%	57,1%	80,0%	41,7%	57,4%	61,1%
Afbrokkeling van de internationale rechtsorde (bijvoorbeeld door ineffectiviteit van de VN Veiligheidsraad)	43,6%	74,0%	57,1%	57,3%	72,8%	61,2%	52,5%	62,1%	16,9%	70,0%	50,8%	96,8%	65,6%	76,9%	62,0%	69,5%	60,5%
Het escaleren van de oorlog in het Midden-Oosten (door betrokkenheid van bijvoorbeeld Hezbollah, Iran, en/of de VS)	60,8%	53,0%	57,4%	56,9%	56,9%	67,9%	67,0%	65,3%	37,1%	59,7%	75,0%	43,5%	70,5%	63,0%	27,6%	70,2%	59,8%
Een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU	88,5%	26,0%	62,6%	62,1%	32,7%	70,3%	57,1%	58,0%	91,7%	30,6%	68,3%	38,7%	39,7%	45,6%	38,3%	61,5%	59,7%
De opkomst van haat tegen Joden	61,9%	58,4%	58,1%	57,1%	53,1%	58,1%	65,4%	68,6%	37,7%	72,3%	87,9%	1,6%	78,1%	66,1%	65,0%	59,9%	59,3%
Inflatie als gevolg van een internationale crisis	70,5%	56,5%	52,4%	61,2%	47,2%	59,9%	45,5%	67,0%	66,7%	50,0%	58,5%	56,5%	45,8%	71,7%	63,8%	55,6%	58,8%
Toename van maatschappelijke spanningen in Nederland vanwege een conflict in het buitenland (bijvoorbeeld vanwege de oorlog tussen Rusland en Oekraïne, of de oorlog tussen Israël en Hamas)	68,6%	53,5%	52,2%	57,4%	52,0%	60,4%	64,2%	69,0%	68,6%	49,3%	61,5%	80,6%	53,1%	58,9%	35,0%	53,6%	58,2%
Schade aan onze pensioenen door een internationale crisis	74,2%	39,9%	52,0%	58,0%	42,9%	72,5%	44,4%	71,9%	70,0%	44,4%	27,7%	63,3%	35,0%	50,9%	55,0%	57,3%	56,8%

	PVV	GL/ PvdA	VVD	NSC	D66	BBB	CDA	SP	FvD	PvdD	SGP	DENK	Chris- ten- Unie	Volt	Anders	Niet- stem- mers	Totaal
Een extreemlinkse terroristische aanslag in Nederland	76,8%	42,0%	56,6%	55,4%	50,0%	65,5%	58,0%	54,5%	62,7%	38,1%	69,6%	41,3%	54,0%	41,1%	49,2%	47,0%	56,3%
Verzaking van de veiligheidsgarantie van de Verenigde Staten aan Europa (bijv. door politieke koers VS of Amerikaans-Chinees conflict)	51,2%	61,4%	61,6%	57,2%	57,9%	59,7%	66,3%	48,5%	21,2%	64,6%	64,5%	18,0%	49,2%	64,8%	40,8%	57,9%	56,0%
De opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van hun religie of ras	20,5%	82,7%	49,6%	51,1%	82,8%	42,4%	56,9%	74,5%	14,3%	85,3%	58,5%	100,0%	76,6%	86,0%	80,0%	63,6%	55,6%
Bedrijfspionage door andere landen	62,3%	49,5%	56,3%	63,0%	50,5%	59,3%	57,3%	64,3%	43,8%	47,8%	65,6%	30,0%	60,7%	68,5%	58,2%	47,8%	55,6%
Een militair conflict tussen de Verenigde Staten en China	52,1%	59,0%	55,3%	52,8%	62,9%	53,2%	57,0%	54,5%	48,6%	69,6%	59,0%	54,8%	66,1%	68,5%	55,4%	52,0%	55,2%
Een extreemrechtse terroristische aanslag in Nederland	44,6%	72,0%	56,4%	52,9%	67,5%	58,3%	62,7%	70,0%	23,9%	62,2%	54,1%	41,0%	57,1%	74,1%	70,0%	49,2%	55,2%
Gevolgen voor de Nederlandse samenleving van klimaatverandering (overstromingen, hittestress, droogte, aantasting natuur en biodiversiteit)	32,2%	85,3%	53,5%	59,5%	83,5%	38,2%	54,5%	71,6%	2,8%	95,6%	28,8%	40,7%	69,8%	78,6%	67,2%	50,4%	54,9%
Hoge schulden in Europa bedreigen de stabiliteit van de euro.	64,9%	39,1%	49,6%	51,1%	36,6%	54,4%	45,0%	58,9%	70,0%	45,9%	57,1%	96,1%	52,6%	54,7%	64,8%	57,9%	54,1%
Betrokkenheid bij een oorlog buiten EU of NAVO-gebied (bijvoorbeeld Oekraïne of Taiwan)	56,4%	47,2%	48,2%	49,6%	50,8%	58,6%	58,4%	53,0%	58,2%	61,6%	54,7%	41,0%	35,5%	41,1%	30,9%	62,3%	52,9%
Onvoldoende toegang tot natuurlijke hulpbronnen en kritieke grondstoffen (bijv. metalen om chips en zonnecellen te maken)	48,9%	58,0%	53,9%	55,4%	61,7%	62,8%	51,5%	53,5%	38,2%	55,0%	39,7%	38,7%	48,3%	73,2%	64,9%	48,1%	52,9%
Toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten	53,1%	57,3%	57,7%	49,7%	60,9%	57,5%	55,2%	55,8%	38,7%	64,8%	42,2%	41,9%	39,0%	64,2%	27,6%	40,5%	51,5%
Grootschalige reguliere migratie (bijv. arbeidsmigratie, gezinsmigratie, studiemigratie)	84,1%	21,4%	51,8%	61,7%	22,8%	64,6%	52,0%	44,9%	84,8%	29,2%	63,1%	1,6%	18,8%	35,7%	34,5%	44,1%	51,2%
Nederland verlaat de Europese Unie	16,0%	87,0%	62,0%	51,4%	85,6%	35,9%	62,0%	49,0%	0,0%	77,5%	12,3%	38,7%	63,9%	89,1%	60,0%	45,9%	50,5%
Ontwrichting van samenleving en economie door opkomende technologieën (bijv. kunstmatige intelligentie)	50,5%	48,7%	37,1%	51,6%	45,5%	60,6%	43,4%	44,9%	47,9%	48,5%	66,2%	77,4%	44,3%	57,1%	39,0%	58,5%	50,3%
Omvolking van Nederland	82,8%	14,3%	49,9%	47,0%	21,7%	70,9%	45,7%	37,3%	94,4%	27,9%	69,0%	0,0%	21,1%	9,1%	38,9%	53,8%	50,2%
Grote gevolgen van Europese gerechtelijke uitspraken voor het beleid in Nederland	76,7%	18,4%	41,0%	48,3%	11,1%	60,9%	31,5%	43,2%	92,5%	18,8%	65,6%	56,5%	20,0%	9,1%	56,9%	58,7%	48,8%
De opkomst van haat tegen Moslims	28,0%	69,4%	39,7%	42,4%	60,8%	42,5%	50,5%	62,7%	11,6%	68,9%	27,7%	100,0%	47,6%	58,9%	75,0%	50,2%	47,2%
Europa verliest de technologische strijd tussen de grootmachten	47,7%	41,7%	47,6%	52,7%	48,7%	53,6%	42,9%	43,3%	55,1%	44,1%	12,3%	29,4%	35,0%	68,5%	64,2%	47,7%	47,1%
Een nieuwe ernstige pandemie	36,0%	61,4%	42,3%	44,6%	57,9%	35,2%	45,5%	47,0%	19,7%	64,2%	41,9%	61,3%	55,7%	69,1%	62,9%	49,1%	46,9%
Het verminderen van welvaart door toenemend protectionisme (bijv. door grootschalige Chinese en Amerikaanse staatsubsidies)	38,7%	30,4%	37,8%	39,4%	29,5%	49,1%	34,4%	45,7%	37,7%	31,4%	34,5%	79,7%	26,3%	50,0%	14,0%	45,4%	38,6%
Het verminderen van welvaart door het afbouwen van economische banden met China	26,3%	12,2%	17,5%	17,0%	10,6%	21,2%	19,6%	14,9%	25,4%	9,7%	11,1%	2,0%	5,0%	7,4%	45,6%	27,8%	19,7%

Tabel 10 Hoopgevende ontwikkelingen, uitgesplitst naar politieke voorkeuren van respondenten

	PVV	GL/ PvdA	VVD	NSC	D66	BBB	CDA	SP	FvD	PvdD	SGP	DENK	Chris- ten- Unie	Volt	Anders	Niet- stem- mers	Totaal
Betere bescherming tegen cyber aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. vitale waterwerken en betalingsverkeer)	74,4%	89,8%	84,1%	84,8%	91,3%	72,6%	90,9%	79,2%	53,1%	92,8%	79,0%	60,0%	87,7%	89,1%	79,2%	68,7%	79,9%
Versterking van de moderne maakindustrie in Nederland (bijv. chip-industrie)	77,0%	77,7%	83,9%	83,5%	84,0%	72,3%	81,8%	72,2%	55,7%	64,7%	55,9%	68,9%	77,4%	80,8%	79,2%	74,9%	77,7%
Uitbreiding van de NAVO met Zweden	72,3%	87,4%	86,9%	81,3%	88,4%	76,5%	90,9%	82,8%	22,2%	73,1%	61,7%	0,0%	78,2%	88,9%	48,9%	59,4%	75,1%
Aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen (bijvoorbeeld ophogen dijken, meer ruimte geven aan rivieren)	71,5%	83,7%	74,9%	79,8%	84,8%	67,2%	81,0%	77,3%	40,9%	85,9%	57,6%	57,8%	89,8%	75,9%	64,8%	59,9%	73,2%
Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugs-criminaliteit	67,8%	80,9%	79,6%	76,3%	88,0%	72,4%	91,0%	68,0%	42,9%	79,4%	85,5%	57,8%	75,9%	81,5%	63,0%	61,0%	73,0%
Vermindering van ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	66,0%	73,5%	77,2%	76,7%	77,9%	68,1%	80,8%	69,5%	65,6%	73,5%	78,7%	57,8%	82,1%	77,4%	77,4%	71,0%	72,7%
Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen	77,9%	63,8%	79,6%	79,3%	74,1%	65,4%	81,0%	67,8%	62,1%	64,7%	83,6%	33,3%	78,0%	71,2%	42,3%	66,0%	71,8%
Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen	58,5%	93,8%	79,7%	72,8%	90,2%	66,7%	93,0%	78,0%	12,9%	84,5%	66,1%	53,3%	83,1%	92,5%	72,2%	53,7%	71,6%
Betere bescherming tegen fysieke aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. energie infrastructuur, kabels voor digitaal verkeer)	66,6%	81,7%	81,8%	77,3%	80,0%	70,7%	80,8%	73,0%	46,7%	77,9%	73,8%	50,0%	82,1%	75,5%	59,6%	54,8%	71,4%
De landen van de Europese Unie investeren meer in de veiligheid van hun regio, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten	65,5%	74,7%	77,6%	72,6%	68,7%	68,2%	82,8%	80,9%	44,4%	55,9%	64,5%	71,1%	77,2%	83,3%	57,1%	59,8%	69,3%
Techbedrijven moeten aan strengere regels voldoen (bijv. om de privacy van burgers te beschermen, of desinformatie te bestrijden)	60,1%	87,4%	63,5%	74,9%	86,3%	59,3%	78,8%	77,9%	23,4%	89,9%	62,7%	80,0%	72,1%	83,0%	76,8%	57,5%	68,8%
Meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen	56,3%	87,6%	68,0%	66,0%	72,7%	66,9%	76,3%	68,8%	48,3%	83,3%	56,1%	93,3%	78,6%	86,5%	82,4%	58,3%	68,2%
Technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan	49,4%	86,3%	75,4%	72,4%	91,9%	61,1%	82,8%	74,0%	21,5%	88,4%	37,9%	55,6%	87,0%	90,7%	65,5%	56,6%	67,6%
Economische opkomst van landen in de Europese regio door verplaatsing van productie vanuit China en Rusland naar de EU en omliggende landen	59,4%	75,6%	74,8%	67,2%	76,0%	59,9%	69,1%	64,8%	50,0%	75,4%	72,6%	44,4%	75,5%	87,0%	69,1%	62,0%	67,5%
Internationale afspraken om de aantallen kernwapens te beperken en de verspreiding en het gebruik van kernwapens te voorkomen	56,8%	85,7%	59,3%	64,3%	77,6%	62,0%	78,4%	62,0%	50,8%	89,9%	61,7%	22,2%	68,5%	92,6%	78,2%	69,2%	67,3%
Versterken van de weerbaarheid van de Nederlandse verkiezingen tegen ongewenste buitenlandse inmenging	65,4%	80,2%	70,9%	72,6%	74,0%	57,8%	78,5%	70,7%	54,2%	75,0%	77,8%	26,7%	71,2%	79,6%	66,7%	46,2%	66,6%
Wereldwijde aanpak van ziektes en virussen om ernstige gevolgen van een nieuwe pandemie te voorkomen	50,9%	86,3%	73,3%	66,2%	84,8%	50,7%	80,4%	71,9%	9,5%	79,7%	32,2%	27,3%	67,3%	83,3%	60,7%	61,1%	65,6%
Versterking van de eenheid en slagkracht van de NAVO	50,3%	76,8%	84,1%	70,9%	86,4%	55,4%	88,0%	60,4%	17,7%	56,9%	61,4%	31,4%	71,9%	83,3%	40,0%	47,3%	63,9%
Invoering van Europese wetgeving voor het geval regimes doelbewust vluchtelingen op lidstaten afsturen om hen te verzwakken	61,2%	60,7%	72,9%	71,2%	68,0%	59,3%	69,9%	58,0%	36,7%	62,3%	57,9%	26,7%	56,5%	71,4%	41,3%	61,4%	63,2%
Internationale samenwerking tegen belastingparadijzen	52,8%	88,5%	56,2%	62,9%	70,7%	52,7%	69,3%	78,9%	31,7%	89,6%	47,5%	75,6%	61,0%	86,5%	73,5%	50,0%	62,6%
Versterken van de weerbaarheid van migrantengemeenschappen tegen ongewenste buitenlandse inmenging ('lange-arm politiek')	52,6%	71,6%	62,7%	67,0%	72,3%	53,9%	68,0%	63,2%	61,1%	72,6%	68,0%	30,2%	58,5%	80,9%	58,0%	46,7%	60,3%
Beperking van de immigratie	86,2%	14,6%	71,4%	70,7%	18,8%	76,1%	55,8%	36,7%	78,8%	29,2%	76,3%	46,7%	36,8%	18,9%	37,0%	67,5%	59,2%
Circulaire arbeidsmigratie om te korten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen (hierbij keren migranten na een periode van werk terug naar hun land van herkomst)	51,8%	56,2%	70,4%	61,1%	73,5%	53,6%	72,7%	58,1%	41,5%	32,3%	55,0%	77,3%	64,4%	77,4%	38,5%	55,9%	58,9%
Investeringen in weerbaarheid tegen bedrijfsespionage	52,6%	64,7%	66,6%	67,1%	60,8%	45,3%	66,3%	63,0%	33,3%	41,7%	57,9%	68,6%	63,0%	68,8%	46,8%	52,9%	58,8%
De Europese landen investeren meer in defensie	61,3%	50,7%	75,2%	67,0%	56,7%	69,7%	79,0%	51,0%	29,0%	33,3%	58,3%	22,2%	77,6%	71,7%	31,5%	46,4%	58,4%
Een versnelling van de energietransitie via kernenergie	75,5%	29,4%	77,8%	64,2%	55,1%	63,5%	63,9%	31,5%	72,6%	30,9%	75,0%	31,3%	52,9%	63,5%	47,9%	41,9%	57,7%
Versterking van de eenheid en slagkracht van de EU	34,4%	83,3%	63,4%	54,9%	83,7%	39,4%	72,7%	57,9%	9,4%	67,6%	14,8%	0,0%	61,1%	87,0%	46,0%	46,9%	54,7%
Geheime diensten krijgen meer bevoegdheden om terrorisme te bestrijden	68,0%	37,1%	70,7%	59,7%	45,4%	58,7%	53,7%	31,9%	24,2%	40,6%	73,8%	2,3%	61,0%	41,2%	38,9%	50,9%	54,4%

	PVV	GL/ PvdA	VVD	NSC	D66	BBB	CDA	SP	FvD	PvdD	SGP	DENK	Chris- ten- Unie	Volt	Anders	Niet- stem- mers	Totaal
Een versnelling van de energietransitie via groene energie (bijv. zon- en windenergie)	22,3%	92,7%	57,0%	49,9%	88,0%	24,3%	66,3%	65,6%	1,5%	88,4%	23,0%	54,5%	75,4%	88,9%	60,0%	49,9%	53,9%
Meer initiatieven en programma's om de overbevolking in de wereld tegen te gaan	50,6%	56,8%	60,8%	53,2%	67,0%	38,9%	49,5%	54,9%	11,7%	61,8%	28,3%	2,3%	27,8%	65,4%	49,0%	51,2%	51,8%
Het versterken van de relatie tussen het Westen en relevante derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, Brazilië)	36,3%	71,3%	59,3%	57,5%	55,3%	39,4%	61,2%	50,6%	19,7%	52,3%	41,4%	69,8%	37,7%	75,5%	54,0%	41,1%	51,0%
Verbetering van de relatie tussen de Verenigde Staten en China	44,9%	59,7%	58,6%	54,2%	59,9%	46,8%	62,0%	46,7%	36,8%	49,3%	40,0%	2,2%	32,7%	51,0%	44,4%	49,4%	51,0%
Strakkere overheidscontrole van religieus onderwijs en weekendscholen	69,2%	40,3%	61,3%	50,8%	45,6%	50,7%	35,1%	54,9%	33,9%	53,1%	13,8%	0,0%	14,3%	46,2%	37,0%	48,8%	50,9%
Versterking van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten	48,6%	52,4%	70,1%	58,8%	52,3%	48,8%	64,6%	35,2%	17,5%	27,7%	49,2%	0,0%	55,4%	52,8%	26,1%	41,1%	50,5%
Versterking van de economie door technologische innovatie, digitalisering en kunstmatige intelligentie	41,1%	53,4%	68,1%	51,5%	69,6%	42,5%	62,8%	34,8%	28,6%	32,4%	19,6%	26,7%	46,3%	71,7%	34,5%	38,0%	48,8%
Verplaatsing van de afhandeling van asielaanvragen van Nederland naar een land buiten Europa (zoals Italië plant om in Albanië te doen)	75,0%	12,2%	58,7%	63,3%	20,6%	63,0%	42,4%	32,1%	60,9%	24,6%	55,6%	31,4%	16,7%	13,7%	34,0%	44,3%	48,5%
De Europese Unie toont meer respect voor de soevereiniteit van de lidstaten	58,7%	21,3%	51,9%	55,3%	21,3%	56,4%	47,9%	55,6%	73,0%	15,9%	81,8%	31,4%	48,1%	13,5%	35,8%	54,2%	47,6%
Landen bemoedigen zich minder met elkaars binnenlandse aangelegenheden	69,2%	18,0%	44,1%	53,7%	17,1%	55,9%	31,6%	40,0%	73,8%	35,9%	80,4%	25,6%	30,9%	17,6%	41,2%	50,6%	46,4%
Investeren in ontwikkelings samenwerking ook in het belang van Nederland	14,2%	82,3%	31,5%	38,8%	73,0%	22,9%	61,9%	58,5%	11,5%	83,6%	49,1%	46,7%	65,0%	80,0%	54,2%	33,0%	42,6%
Democratisch verzet tegen de invloed van grote internationale organisaties zoals het World Economic Forum	54,8%	31,7%	25,1%	46,0%	13,9%	61,1%	17,3%	51,4%	89,2%	56,1%	69,6%	33,3%	32,4%	24,4%	52,2%	36,9%	41,5%
Aantrekken van arbeidsmigranten om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen	15,8%	56,1%	44,1%	26,1%	61,4%	22,0%	41,1%	41,6%	14,1%	38,2%	19,4%	26,7%	27,6%	60,4%	25,5%	23,1%	33,1%
De toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie	11,7%	55,2%	29,7%	26,2%	39,3%	16,4%	41,0%	31,5%	6,2%	30,3%	22,0%	20,0%	42,6%	66,7%	23,2%	17,4%	27,5%
De toetreding van de Westelijke Balkan-landen tot de Europese Unie (Albanië, Montenegro, Servië, Bosnië en Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië)	5,7%	33,0%	11,6%	11,3%	24,1%	8,6%	20,7%	16,3%	7,8%	26,6%	3,2%	33,3%	19,2%	30,0%	13,0%	10,0%	14,5%

In het vervolg gaan we nader in op de percepties van de achterbannen van de twee grootste partijen, die in hun partij-programma's op veel thema's fundamenteel andere keuzes maken. Kijken we naar wat de electoraten van PVV en GL/PvdA bedreigend en hoopvol achten in de internationale omgeving, dan vallen naast een aantal belangrijke verschillen, toch ook de overeenkomsten op. Het percentage mensen in de achterbannen dat de voorgelegde ontwikkelingen bedreigend acht, verschilt ten aanzien van veel ontwikkelingen niet sterk. Dit geldt in nog sterkere mate ten aanzien van de kop van de hoopranglijst: de achterbannen van de grootste partijen zijn het hier behoorlijk over eens.

De verschillen die er wel zijn, hebben te maken met thema's die politiek een belangrijke rol spelen: klimaat, migratie, nationale soevereiniteit en de Europese Unie. Van de GL/PvdA-kiezers vindt 85% de gevolgen van klimaatverandering bedreigend, in het PVV-electoraat is dat 32%. Migratie is daarentegen voor veel meer PVV-kiezers dan voor GL/PvdA-kiezers bedreigend. Irreguliere migratie vindt 93% van de PVV-kiezers, 34% van de GL/PvdA-kiezers bedreigend; grootschalige reguliere migratie is bedreigend voor 84% van de PVV-kiezers en 21% van de GL/PvdA-kiezers; een groot aantal vluchtelingen acht 89% van de PVV en 26% van de GL/PvdA-kiezers bedreigend, omvolking acht 83% van de PVV-kiezers en slechts 14% van de GL/PvdA-kiezers bedreigend. Dat zijn, zowel voor klimaat als migratie, grote verschillen, maar wat ook opvalt is het toch aanzienlijke percentage PVV-kiezers, 32%, dat zich eveneens zorgen maakt over klimaatopwarming en het percentage GL/PvdA-kiezers dat, omvolking buiten beschouwing gelaten, grootschalige migratie (irregulier, regulier en vluchtelingen) bedreigend acht. Dat varieert van 21 tot 34%.

De electoraten van PVV en GL/PvdA staan heel verschillend ten opzichte van nationale soevereiniteit en, samenhangend daarmee, ten dele ook ten opzichte van de Europese Unie. Veel PVV-kiezers (77%) vinden Europese gerechtelijke uitspraken bedreigend voor het beleid in Nederland, slechts 18% van de

GL/PvdA-kiezers is die mening toegedaan. Van het PVV-electoraat beschouwt slechts 16% een uittreding van Nederland uit de EU bedreigend. In het GL/PvdA-electoraat is dat 87%. Overigens zijn er ook opmerkelijke overeenkomsten in dreigingspercepties ten aanzien van Europa, naar aanleiding van onvoldoende militaire capaciteit van EU-lidstaten, gebrek aan slagvaardigheid van de EU door interne verdeelheid en tegenstellingen, zorgen over de stabiliteit van de euro in het licht van hoge schulden in Europa en over het feit dat Europa de technologische strijd tussen de grootmachten verliest.

Kijken we naar de meest hoopgevende ontwikkelingen per electoraat, dan zien we dat ondanks de sterke polarisering tussen PVV en GL/PvdA hun hoop toch ook gedeeltelijk overlapt. In de top tien van beide electoraten zit het beter verdedigen van vitale infrastructuur tegen cyberaanvallen (hoopvol geacht door 90% van het GL/PvdA-electoraat en 74% van het PVV-electoraat), alsook de uitbreiding van de NAVO met Zweden (hoopgevend voor 87% van de GL/PvdA-kiezers en 72% van de PVV-kiezers) en aanpassing aan de opwarming van het klimaat door gerichte investeringen (84% van de GL/PvdA-kiezers en 72% van de PVV-kiezers). Over het algemeen blijken de PVV-kiezers minder hoopvol dan de GL/PvdA-kiezers. De gemiddelde proportie PVV-kiezers dat hoop stelt in de tien door het eigen electoraat meest hoopvol geachte ontwikkelingen is 75%; voor de GL/PvdA-kiezers is het overeenkomstige percentage gelijk aan 88%.

De voor het PVV-electoraat hoopgevende ontwikkelingen die ook in de GL/PvdA top 10 voorkomen, staan op plaatsen 6, 7 en 8 in hun hoopranglijst. De andere voor de PVV-kiezers meest hoopgevende ontwikkelingen zijn: beperken van de immigratie (86% vindt dat hoopgevend); akkoorden met derde landen om afgewezen asielzoekers terug te nemen (78%); versterken van de moderne maakindustrie in Nederland (77%); bevorderen van de klimaattransitie via kernenergie (76%); extraterritoriale afhandeling van asiel (75%); strengere overheidscontrole op religieus onderwijs en weekendscholen (69%); en dat

landen zich minder zouden gaan bemoeien met de binnenlandse aangelegenheden van andere landen (69%).

Voor het GL/PvdA-electoraat staan de met het PVV-electoraat overlappende hoopgevende ontwikkelingen op de 3de, 7de en 9de plaats. De rest van de meest hoopgevende ontwikkelingen zijn: meer aandacht voor nepnieuws en complottheorieën op school (94% van de GL-PvdA-aanhang acht dat hoopvol); energietransitie door middel van groene energie (93%); internationale samenwerking tegen belastingparadijzen (89%); meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen (88%); strengere regels voor techbedrijven (87%); wereldwijde aanpak van ziektes en virussen (86%); en het verstevigen van de eenheid en slagkracht van de EU (83%).

Opvallend is dat op twee uitzonderingen na, de voor de GL/PvdA-kiezers meest hoopgevend geachte ontwikkelingen ook voor een meerderheid van de PVV-kiezers hoopgevend zijn. Afhankelijk van de specifieke ontwikkeling is dat het geval voor 51 à 74% van de PVV-kiezers. Uitzonderingen zijn een energietransitie via groene energie, wat slechts 22% van het PVV-electoraat hoopvol stemt en het versterken van de eenheid en slagkracht van de EU waarin slechts 34% van de PVV-kiezers hoop ziet.

De voor de PVV-kiezers meest hoopgevende ontwikkelingen worden in vier van de tien gevallen slechts door een minderheid, soms een heel kleine minderheid van de GL/PvdA-kiezers hoopvol geacht. Een sterke overheidscontrole op religieus onderwijs en weekendscholen acht slechts 40% van die kiezers hoopvol; dat landen zich minder zouden bemoeien met de binnenlandse aangelegenheden van andere landen wordt door slecht 18% van die kiezers hoopvol geacht; het beperken van immigratie door 15% en het extraterritoriaal afhandelen van asiel door 12%. Wat de twee grootste partijen betreft, geldt dat de PVV de hoop van GL/PvdA in grotere mate aanvaardt dan omgekeerd.

Duidelijk is dat er tussen ervaren dreiging en hoop aan de ene kant en politieke voorkeur aan

de andere kant een wisselwerking bestaat. De mate waarin men een dreiging ervaart en waarin men hoop ziet, kleurt de politieke opvattingen en voorkeur, maar die laatste hebben ongetwijfeld ook een effect op hoe bedreigend en hoopvol men bepaalde ontwikkelingen acht. Hoezeer mensen ook door een ideologische bril naar dreigingen kijken blijkt uit hun beoordeling van het gevaar van verschillende typen terreur. Zo acht 88% van de PVV-kiezers islamitisch terrorisme bedreigend, 77% extreemlinks terrorisme en 45% extreemrechts terrorisme. Van de GL/PvdA-kiezers acht 72% extreemrechts terrorisme bedreigend, 57% islamitisch terrorisme en 42% extreemlinks terrorisme.

Conclusie

Hoop en vrees staan bij de opening van het jaar 2024 in het teken van grote internationale en nationale turbulentie. Die hebben geleid tot hernieuwde zorgen over migratiegerelateerde ontwikkelingen en islamitisch terrorisme. In grote lijnen is er vergeleken met vorige jaren echter vooral sprake van continuïteit: Nederlanders vrezen dreigingen die direct de gemeenschap raken. Dat geldt voor onder meer fenomenen als cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur, ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland, grootschalige irreguliere immigratie en ondermijning van de Nederlands samenleving door internationaal georganiseerde misdaad. Tegelijkertijd worden trends die daar een antwoord op bieden en afbakening en bescherming van de gemeenschap naderbij kunnen brengen, beschouwd als hoopvolle ontwikkelingen.

Naast deze continuïteit zijn de hoofdbevindingen uit Tussen Hoop en Vrees 2024 de volgende:

- **De Nederlanders vrezen dat de door hen meest impactvol geachte dreigingen zich ook binnen 5 jaar zullen manifesteren.** De combinatie van hoge gepercipieerde impact en waarschijnlijkheid voor de eerste acht ontwikkelingen uit de dreigingshiërarchie is zorgelijk: er heerst een gevoel dat een aanzienlijk aantal acute gevaren op ons af komt.

- **Migratie-gerelateerde dreigingen en islamitisch terrorisme.** 2022 en 2023 stonden vooral in het teken van economische deglobalisering en *de-risking*, onder invloed van de ‘Ruslandschok’. Die vrees en hoop zijn er nog steeds, maar lijken nu iets minder prioritair. Bij de opening van 2024 gaat het vooral om migratie-gerelateerde dreigingen en islamitisch terrorisme. Irreguliere migratie en verschillende andere migratie-gerelateerde ontwikkelingen scoren heel hoog in de dreigingshiërarchie. Ook de vrees voor een islamitische terroristische aanslag staat in de top-3. Sterke politisering van migratie tijdens de Tweede Kamerverkiezingen en een ‘Hamasschok’ van 7 oktober 2023 hebben daar waarschijnlijk een rol in gespeeld.
- **Ook oorlogsdreiging wordt duidelijk gevoeld.** In 2024 gaat een duidelijke dreiging uit van oorlog. Twee zorgen in dat verband scoren ook hoog: betrokkenheid bij een oorlog door een aanval op een EU-lidstaat of een NAVO-bondgenoot (positie 9 in de dreigingshiërarchie) en de ontoereikende militaire capaciteit van de EU (positie 8). Relatief hoog in de dreigingshiërarchie staan verder een kernoorlog (positie 13, die overigens weinig waarschijnlijk wordt geacht) en de overwinning van Rusland in Oekraïne (positie 17, waarbij wel een meerderheid van 57% die uitkomst van de oorlog waarschijnlijk acht).
- **Voor geopolitieke ontwikkelingen is relatief weinig oog.** In contrast met de vrees voor oorlog, is er minder oog voor andere ingrijpende veranderingen in de geopolitieke omgeving, zoals de groeiende macht van China en Rusland in de wereld; de afbrokkeling van de internationale rechtsorde; het verzwakken van de Amerikaanse veiligheidsgarantie voor Europa; en de groeiende macht van grote techbedrijven. Een flink aantal van deze ontwikkelingen wordt wel door zeer grote meerderheden waarschijnlijk geacht. Ook op mogelijk hoopgevendende geopolitieke ontwikkelingen reageren Nederlanders vrij lauw, bijvoorbeeld een verbetering van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten; en het versterken van de relatie tussen het Westen en belangrijke derde landen als India, Brazilië en Zuid-Afrika. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat geopolitieke ontwikkelingen hoegenaamd geen aandacht kregen in de campagnes voor de Tweede Kamerverkiezingen. Een andere mogelijkheid is dat Nederlanders zich relatief afgeschermd denken van deze waarschijnlijk geachte geopolitieke ontwikkelingen.
- **Internationaal protectionisme en mogelijke ont koppeling van China scoren zeer laag als dreiging.** De economische kosten van toenemend internationaal protectionisme en van de gewenste deglobalisering en *de-risking* worden zeer laag ingeschat. Vanwege de economische gevolgen van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne stond inflatie op de eerste plaats in de dreigingshiërarchie. Dat verdere gewenste *de-risking* en ont koppeling van China eveneens met hoge kosten gepaard zal gaan wordt echter niet gezien.
- **EU-uitbreiding met Oekraïne en de Westelijke Balkanlanden biedt weinig hoop.** Net als in 2023 staat de uitbreiding van de EU onderaan de hoopranglijst. Nederlanders zien niet hoe de toetreding van deze landen bijdraagt aan de veiligheid en brede welvaart van onze samenleving. Dit wil niet per se zeggen dat er geen andere (geopolitieke) overwegingen kunnen zijn voor de toetreding van deze landen. Maar de consistent lage score in de hoophiërarchie van EU-uitbreiding is gezien de concrete perspectieven die de EU (inclusief de Nederlandse regering) nu biedt aan deze landen wel politiek relevant.
- **Het perspectief op klimaat lijkt te veranderen.** Vergeleken met 2021, toen klimaatverandering nog in de top-3 van de dreigingshiërarchie stond, zijn de gevolgen van klimaatverandering fors gezakt in de dreigingsperceptie van de Nederlanders, alle alarmerende berichten over het klimaat ten spijt. Nederlanders geloven wel in de positieve impact van aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen, en denken ook dat er binnen 5 jaar forse stappen op dat gebied zullen zijn gezet. Klimaatmitigatie scoort als

- hoopgevende trend, net als in 2022, fors lager.
- **Correspondentie tussen hoop en vrees.** Veel hoog scorende dreigingen kennen ook een corresponderend hoogscorende ontwikkeling in de hoopranglijst. Dat geldt voor cyberaanvallen op vitale infrastructuur en betere bescherming daartegen en de vrees voor te grote afhankelijkheid van vitale producten en de vermindering daarvan en versterking van de moderne maakindustrie in Nederland. Tegenover de zorgen over veiligheid en betrokkenheid bij een oorlog staan de hoop gesteld in een uitbreiding van de NAVO, grotere investeringen van Europese landen in hun veiligheid en betere internationale samenwerking tegen drugscriminaliteit.
 - **Minder correspondentie tussen dreiging en mogelijke oplossingen op het terrein van migratie.** De correspondentie tussen hoop en vrees is echter niet perfect. Met name ten aanzien van migratie-gerelateerde ontwikkelingen staan slechts matig hoopvol geachte ontwikkelingen. Beperking van immigratie stijgt wel aanzienlijk in de hoopranglijst, maar Nederlanders blijven verdeeld hierover.
 - **Hoop en vrees ten aanzien van internationale ontwikkelingen liggen steeds meer aan de basis van ideologische en politieke breuklijnen.** Voor *Somewheres*, die grensbewaking en cultuurbehoud van groot belang achten, zijn de eerste vijf plaatsen in de dreigingshiërarchie migratie-gerelateerd, en de eerste acht van de top-11 migratie-gerelateerd. Voor *Anywheres*, die nationale grenzen achterhaald achten en nationale culturen niet zo belangrijk of veranderlijk, zijn de topbedreigingen veel minder homogeen van aard, en zijn migratie-gerelateerde ontwikkelingen minder bedreigend.
 - **Er is meer eenheid in de hoop.** De Nederlandse bevolking is meer één in haar hoop dan in dreigingsperceptie. Zowel uitgesplitst naar *Somewheres* en *Anywheres* als uitgesplitst naar politieke partijen, zien we dat er bevolkingsbreed hoop wordt gesteld in bescherming tegen cyberaanvallen, versterking van de moderne maakindustrie in Nederland, uitbreiding van de NAVO met Zweden, klimaatadaptie door gerichte investeringen, betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit, en vermindering van ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten.

Annex

Tabel 3 Hiërarchie van dreigingen Somewheres

	Ontwikkeling	Impact
1	Grootschalige irreguliere immigratie waarbij migranten geen geldige documenten hebben om in een land binnen te komen of te verblijven	8.19
2	Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland	8.06
3	Een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU	7.83
4	Een islamitische terroristische aanslag in Nederland	7.83
5	De opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen	7.74
6	Cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwater-infrastructuur)	7.59
7	Inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU	7.52
8	Omvolking van Nederland	7.47
9	Grote ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (bijv. grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7.40
10	Onvoldoende militaire capaciteit onder EU-lidstaten om het Europese grondgebied te verdedigen	7.36
11	Grootschalige reguliere migratie (bijv. arbeidsmigratie, gezinsmigratie, studiemigratie)	7.29
12	Bestaansonzekerheid voor Nederlandse burgers (bijv. financieel niet rondkomen) als gevolg van een internationale crisis	7.29
13	Ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad	7.23
14	Betrokkenheid bij een oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf	7.21
15	Fysieke sabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwater-infrastructuur)	7.16
16	Overbevolking in de wereld	7.14
17	Grote gevolgen van Europese gerechtelijke uitspraken voor het beleid in Nederland	7.12
18	Een extreemlinkse terroristische aanslag in Nederland	7.04
19	Schade aan onze pensioenen door een internationale crisis	6.98
20	Inflatie als gevolg van een internationale crisis	6.96
21	Ondermijning van democratische rechtsstaten in de Europese Unie (bijv. door corruptie, aantasting onafhankelijkheid van de rechterlijke macht)	6.93
22	Betrokkenheid bij een kernwapenoorlog	6.82
23	Het escaleren van de oorlog in het Midden-Oosten (door betrokkenheid van bijvoorbeeld Hezbollah, Iran, en/of de VS)	6.77
24	Ongewenste buitenlandse inmenging in verkiezingen in Nederland	6.72
25	De toenemende macht van grote techbedrijven (zoals Facebook, TikTok en X)	6.72
26	Hoge schulden in Europa bedreigen de stabiliteit van de euro	6.68
27	Bedrijfsspionage door andere landen	6.67
28	De opkomst van haat tegen Joden	6.65
29	Groeiende invloed van China en Rusland in belangrijke derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, landen op de Balkan en Brazilië)	6.64
30	Toename van maatschappelijke spanningen in Nederland vanwege een conflict	6.64
31	Toenemende polarisering en radicalisering door buitenlandse desinformatiecampagnes (bijv. rond verkiezingen in Nederland, rond de oorlog in Oekraïne)	6.60
32	Rusland wint de oorlog tegen Oekraïne	6.53
33	Een militair conflict tussen de Verenigde Staten en China	6.50

	Ontwikkeling	Impact
34	De NAVO niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6.42
35	Dat de EU niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6.39
36	Ontwrichting van samenleving en economie door opkomende technologieën (bijv. kunstmatige intelligentie)	6.35
37	Betrokkenheid bij een oorlog buiten EU of NAVO-grondgebied (bijvoorbeeld Oekraïne of Taiwan)	6.33
38	Onvoldoende toegang tot natuurlijke hulpbronnen en kritieke grondstoffen (bijv. metalen om chips en zonnecellen te maken)	6.32
39	Verzwakking van de veiligheidsgarantie van de Verenigde Staten aan Europa	6.28
40	Toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten	6.20
41	Afbrokkeling van de internationale rechtsorde (bijvoorbeeld door ineffectiviteit van de VN Veiligheidsraad)	6.20
42	Europa verliest de technologische strijd tussen de grootmachten	6.15
43	Een extreemrechtse terroristische aanslag in Nederland	5.78
44	Het verminderen van welvaart door toenemend protectionisme (bijv. door grootschalige Chinese en Amerikaanse staatssubsidies)	5.55
45	Een nieuwe ernstige pandemie	5.44
46	Gevolgen voor de Nederlandse samenleving van klimaatverandering (overstromingen, hittestress, droogte, aantasting natuur en biodiversiteit)	5.35
47	De opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van hun religie of ras	4.98
48	Nederland verlaat de Europese Unie	4.62
49	De opkomst van haat tegen Moslims	4.60
50	Het verminderen van welvaart door het afbouwen van economische banden met China	4.37

Tabel 4 Hiërarchie van hoop Somewheres

	Ontwikkeling	Impact
1	Beperking van de immigratie	7.89
2	Versterking van de moderne maakindustrie in Nederland (bijv. chip-industrie)	7.68
3	Betere bescherming tegen cyber aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. vitale waterwerken en betalingsverkeer)	7.58
4	Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen	7.52
5	Vermindering van ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7.41
6	Uitbreiding van de NAVO met Zweden	7.27
7	Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit	7.26
8	Aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen (bijvoorbeeld ophogen dijken, meer ruimte geven aan rivieren)	7.24
9	Betere bescherming tegen fysieke aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. energie-infrastructuur, kabels voor digitaal verkeer)	7.24
10	Versterken van de weerbaarheid van de Nederlandse verkiezingen tegen ongewenste buitenlandse inmenging	7.14
11	Een versnelling van de energietransitie via kernenergie	7.13
12	De landen van de Europese Unie investeren meer in de veiligheid van hun regio, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten	7.06
13	Verplaatsing van de afhandeling van asielaanvragen van Nederland naar een land buiten Europa (zoals Italië plant om in Albanië te doen)	7.03

	Ontwikkeling	Impact
14	Economische opkomst van landen in de Europese regio door verplaatsing van productie vanuit China en Rusland naar de EU en omliggende landen	6.99
15	Landen bemoeien zich minder met elkaars binnenlandse aangelegenheden	6.96
16	Meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen	6.93
17	De Europese Unie toont meer respect voor de soevereiniteit van de lidstaten	6.87
18	Invoering van Europese wetgeving voor het geval regimes als landen doelbewust vluchtelingen op lidstaten afsturen om hen te verzwakken	6.78
19	Investerings in weerbaarheid tegen bedrijfsspionage	6.75
20	Internationale afspraken om de aantallen kernwapens te beperken en de verspreiding en het gebruik van kernwapens te voorkomen	6.73
21	Techbedrijven moeten aan strengere regels voldoen (bijv. om de privacy van burgers te beschermen, of desinformatie te bestrijden)	6.72
22	De Europese landen investeren meer in defensie	6.70
23	Geheime diensten krijgen meer bevoegdheden om terrorisme te bestrijden	6.69
24	Strakkere overheidscontrole van religieus onderwijs en weekendscholen	6.63
25	Versterking van de eenheid en slagkracht van de NAVO	6.60
26	Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen	6.58
27	Versterken van de weerbaarheid van migrantengemeenschappen tegen ongewenste buitenlandse inmenging ('lange-arm politiek')	6.36
28	Technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan	6.34
29	Versterking van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten	6.32
30	Internationale samenwerking tegen belastingparadijzen	6.32
31	Circulaire arbeidsmigratie om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen (hierbij keren migranten na een periode van werk terug naar hun land van herkomst)	6.29
32	Democratisch verzet tegen de invloed van grote internationale organisaties zoals het World Economic Forum	6.25
33	Wereldwijde aanpak van ziektes en virussen om ernstige gevolgen van een nieuwe pandemie te voorkomen	6.20
34	Meer initiatieven en programma's om de overbevolking in de wereld tegen te gaan	6.08
35	Verbetering van de relatie tussen de Verenigde Staten en China	6.08
36	Het versterken van de relatie tussen het Westen en relevante derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, Brazilië)	5.84
37	Versterking van de economie door technologische innovatie, digitalisering en kunstmatige intelligentie	5.61
38	Versterking van de eenheid en slagkracht van de EU	5.25
39	Een versnelling van de energietransitie via groene energie (bijv. zon- en windenergie)	4.94
40	Investeren in ontwikkelingssamenwerking ook in het belang van Nederland	4.34
41	Aantrekken van arbeidsmigranten om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen	3.96
42	De toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie	3.52
43	De toetreding van de Westelijke Balkan-landen tot de Europese Unie (Albanië, Montenegro, Servië, Bosnië en Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië)	2.53

Tabel 5 Hiërarchie van dreigingen Anywheres

	Ontwikkeling	Impact
1	Cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwater-infrastructuur)	7.61
2	Rusland wint de oorlog tegen Oekraïne	7.32
3	De opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van hun religie of ras	7.31
4	Overbevolking in de wereld	7.24
5	Betrokkenheid bij een kernwapenoorlog	7.19
6	Betrokkenheid bij een oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf	7.18
7	Bestaansonzekerheid voor Nederlandse burgers (bijv. financieel niet rondkomen) als gevolg van een internationale crisis	7.17
8	Ondermijning van democratische rechtsstaten in de Europese Unie (bijv. door corruptie, aantasting onafhankelijkheid van de rechterlijke macht)	7.15
9	Toenemende polarisering en radicalisering door buitenlandse desinformatiecampagnes (bijv. rond verkiezingen in Nederland, rond de oorlog in Oekraïne)	7.13
10	Fysieke sabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwater-infrastructuur)	7.12
11	Afbrokkeling van de internationale rechtsorde (bijvoorbeeld door ineffectiviteit van de VN Veiligheidsraad)	7.07
12	De opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen	7.06
13	De toenemende macht van grote techbedrijven (zoals Facebook, TikTok en X)	7.03
14	Het escaleren van de oorlog in het Midden-Oosten (door betrokkenheid van bijvoorbeeld Hezbollah, Iran, en/of de VS)	7.00
15	Een islamitische terroristische aanslag in Nederland	6.98
16	De opkomst van haat tegen Joden	6.97
17	Onvoldoende militaire capaciteit onder EU-lidstaten om het Europese grondgebied te verdedigen	6.96
18	Ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad	6.92
19	Ongewenste buitenlandse inmenging in verkiezingen in Nederland	6.90
20	Gevolgen voor de Nederlandse samenleving van klimaatverandering (overstromingen, hittestress, droogte, aantasting natuur en biodiversiteit)	6.89
21	Grote ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (bijv. grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	6.88
22	Dat de EU niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6.87
23	Groeiende invloed van China en Rusland in belangrijke derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, landen op de Balkan en Brazilië)	6.87
24	Een extreemrechtse terroristische aanslag in Nederland	6.85
25	Inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU	6.83
26	Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland	6.81
27	De NAVO niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6.75
28	Toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten	6.72
29	Toename van maatschappelijke spanningen in Nederland vanwege een conflict	6.72
30	Een militair conflict tussen de Verenigde Staten en China	6.71
31	Inflatie als gevolg van een internationale crisis	6.64
32	De opkomst van haat tegen Moslims	6.63
33	Nederland verlaat de Europese Unie	6.59

	Ontwikkeling	Impact
34	Grootschalige irreguliere immigratie waarbij migranten geen geldige documenten hebben om in een land binnen te komen of te verblijven	6.51
35	Onvoldoende toegang tot natuurlijke hulpbronnen en kritieke grondstoffen (bijv. metalen om chips en zonnecellen te maken)	6.47
36	Betrokkenheid bij een oorlog buiten EU of NAVO-grondgebied (bijvoorbeeld Oekraïne of Taiwan)	6.46
37	Schade aan onze pensioenen door een internationale crisis	6.46
38	Bedrijfsspionage door andere landen	6.40
39	Verzwakking van de veiligheidsgarantie van de Verenigde Staten aan Europa	6.38
40	Hoge schulden in Europa bedreigen de stabiliteit van de euro	6.28
41	Een nieuwe ernstige pandemie	6.26
42	Ontwrichting van samenleving en economie door opkomende technologieën (bijv. kunstmatige intelligentie)	6.18
43	Een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU	6.10
44	Een extreemlinkse terroristische aanslag in Nederland	6.00
45	Europa verliest de technologische strijd tussen de grootmachten	5.95
46	Het verminderen van welvaart door toenemend protectionisme (bijv. door grootschalige Chinese en Amerikaanse staatssubsidies)	5.82
47	Grootschalige reguliere migratie (bijv. arbeidsmigratie, gezinsmigratie, studiemigratie)	5.41
48	Grote gevolgen van Europese gerechtelijke uitspraken voor het beleid in Nederland	5.30
49	Omvolking van Nederland	4.75
50	Het verminderen van welvaart door het afbouwen van economische banden met China	4.36

Tabel 6 Hiërarchie van hoop Anywheres

	Ontwikkeling	Impact
1	Betere bescherming tegen cyber aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. vitale waterwerken en betalingsverkeer)	7.83
2	Uitbreiding van de NAVO met Zweden	7.79
3	Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen	7.50
4	Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit	7.42
5	Meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen	7.37
6	Internationale afspraken om de aantallen kernwapens te beperken en de verspreiding en het gebruik van kernwapens te voorkomen	7.36
7	Aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen (bijvoorbeeld ophogen dijken, meer ruimte geven aan rivieren)	7.35
8	Internationale samenwerking tegen belastingparadijzen	7.33
9	Versterking van de moderne maakindustrie in Nederland (bijv. chip-industrie)	7.28
10	Techbedrijven moeten aan strengere regels voldoen (bijv. om de privacy van burgers te beschermen, of desinformatie te bestrijden)	7.27
11	Betere bescherming tegen fysieke aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. energie-infrastructuur, kabels voor digitaal verkeer)	7.25
12	Versterken van de weerbaarheid van de Nederlandse verkiezingen tegen ongewenste buitenlandse inmenging	7.22
13	De landen van de Europese Unie investeren meer in de veiligheid van hun regio, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten	7.17
14	Technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan	7.10
15	Vermindering van ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7.07

	Ontwikkeling	Impact
16	Wereldwijde aanpak van ziektes en virussen om ernstige gevolgen van een nieuwe pandemie te voorkomen	7.06
17	Economische opkomst van landen in de Europese regio door verplaatsing van productie vanuit China en Rusland naar de EU en omliggende landen	6.98
18	Versterking van de eenheid en slagkracht van de NAVO	6.89
19	Een versnelling van de energietransitie via groene energie (bijv. zon- en windenergie)	6.85
20	Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen	6.78
21	Investerings in weerbaarheid tegen bedrijfsspionage	6.74
22	Versterking van de eenheid en slagkracht van de EU	6.74
23	Versterken van de weerbaarheid van migrantengemeenschappen tegen ongewenste buitenlandse inmenging ('lange-arm politiek')	6.59
24	Circulaire arbeidsmigratie om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen (hierbij keren migranten na een periode van werk terug naar hun land van herkomst)	6.49
25	Verbetering van de relatie tussen de Verenigde Staten en China	6.43
26	De Europese landen investeren meer in defensie	6.39
27	Het versterken van de relatie tussen het Westen en relevante derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, Brazilië)	6.37
28	Investeren in ontwikkelingssamenwerking ook in het belang van Nederland	6.35
29	Invoering van Europese wetgeving voor het geval regimes als landen doelbewust vluchtelingen op lidstaten afsturen om hen te verzwakken	6.18
30	Versterking van de economie door technologische innovatie, digitalisering en kunstmatige intelligentie	6.13
31	Versterking van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten	6.12
32	Geheime diensten krijgen meer bevoegdheden om terrorisme te bestrijden	6.03
33	Aantrekken van arbeidsmigranten om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen	5.85
34	Een versnelling van de energietransitie via kernenergie	5.78
35	Meer initiatieven en programma's om de overbevolking in de wereld tegen te gaan	5.78
36	Strakkere overheidscontrole van religieus onderwijs en weekendscholen	5.75
37	Landen bemoeien zich minder met elkaars binnenlandse aangelegenheden	5.51
38	Democratisch verzet tegen de invloed van grote internationale organisaties zoals het World Economic Forum	5.49
39	De Europese Unie toont meer respect voor de soevereiniteit van de lidstaten	5.34
40	Beperking van de immigratie	5.30
41	De toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie	5.14
42	Verplaatsing van de afhandeling van asielaanvragen van Nederland naar een land buiten Europa (zoals Italië plant om in Albanië te doen)	4.67
43	De toetreding van de Westelijke Balkan-landen tot de Europese Unie (Albanië, Montenegro, Servië, Bosnië en Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië)	4.35

Tabel 7 Hiërarchie van dreigingen tussengroep

	Ontwikkeling	Impact
1	Betrokkenheid bij een kernwapenoorlog	7.28
2	Toenemende polarisering en radicalisering door buitenlandse desinformatiecampagnes (bijv. rond verkiezingen in Nederland, rond de oorlog in Oekraïne)	7.28
3	Ondermijning van democratische rechtsstaten in de Europese Unie (bijv. door corruptie, aantasting onafhankelijkheid van de rechterlijke macht)	7.26
4	Cybersabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwater-infrastructuur)	7.24
5	De opkomst van politieke partijen in verschillende landen die mensen uitsluiten op basis van hun religie of ras	7.09
6	Bestaansonzekerheid voor Nederlandse burgers (bijv. financieel niet rondkomen) als gevolg van een internationale crisis	7.04
7	Grote ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (bijv. grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7.03
8	Overbevolking in de wereld	6.99
9	Afbrokkeling van de internationale rechtsorde (bijvoorbeeld door ineffectiviteit van de VN Veiligheidsraad)	6.98
10	Dat de EU niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6.98
11	Betrokkenheid bij een oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf	6.94
12	Onvoldoende militaire capaciteit onder EU-lidstaten om het Europese grondgebied te verdedigen	6.93
13	Fysieke sabotage van Nederlandse vitale infrastructuur (bijv. energie-, betalings-, drinkwater-infrastructuur)	6.87
14	Rusland wint de oorlog tegen Oekraïne	6.86
15	De NAVO niet slagvaardig is door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6.84
16	Gevolgen voor de Nederlandse samenleving van klimaatverandering (overstromingen, hittestress, droogte, aantasting natuur en biodiversiteit)	6.81
17	Een islamitische terroristische aanslag in Nederland	6.78
18	De toenemende macht van grote techbedrijven (zoals Facebook, TikTok en X)	6.76
19	Ongewenste buitenlandse inmenging in verkiezingen in Nederland	6.72
20	De opkomst van intolerante religieuze bewegingen in verschillende landen	6.69
21	Inflatie als gevolg van een internationale crisis	6.67
22	Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland	6.61
23	Grootschalige irreguliere immigratie waarbij migranten geen geldige documenten hebben om in een land binnen te komen of te verblijven	6.55
24	Ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad	6.53
25	Groeiende invloed van China en Rusland in belangrijke derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, landen op de Balkan en Brazilië)	6.46
26	Een extreemrechtse terroristische aanslag in Nederland	6.44
27	Toename van maatschappelijke spanningen in Nederland vanwege een conflict	6.43
28	Nederland verlaat de Europese Unie	6.42
29	Verzwakking van de veiligheidsgarantie van de Verenigde Staten aan Europa	6.39
30	Het escaleren van de oorlog in het Midden-Oosten (door betrokkenheid van bijvoorbeeld Hezbollah, Iran, en/of de VS)	6.39
31	Bedrijfsspionage door andere landen	6.38
32	Een militair conflict tussen de Verenigde Staten en China	6.37
33	De opkomst van haat tegen Joden	6.36

	Ontwikkeling	Impact
34	Betrokkenheid bij een oorlog buiten EU of NAVO-grondgebied (bijvoorbeeld Oekraïne of Taiwan)	6.34
35	Inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU	6.34
36	Schade aan onze pensioenen door een internationale crisis	6.33
37	Hoge schulden in Europa bedreigen de stabiliteit van de euro	6.29
38	De opkomst van haat tegen Moslims	6.28
39	Onvoldoende toegang tot natuurlijke hulpbronnen en kritieke grondstoffen (bijv. metalen om chips en zonnecellen te maken)	6.24
40	Toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten	6.23
41	Een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU	6.01
42	Ontwrichting van samenleving en economie door opkomende technologieën (bijv. kunstmatige intelligentie)	5.99
43	Een nieuwe ernstige pandemie	5.98
44	Een extreemlinkse terroristische aanslag in Nederland	5.94
45	Europa verliest de technologische strijd tussen de grootmachten	5.78
46	Het verminderen van welvaart door toenemend protectionisme (bijv. door grootschalige Chinese en Amerikaanse staatssubsidies)	5.53
47	Grootschalige reguliere migratie (bijv. arbeidsmigratie, gezinsmigratie, studiemigratie)	5.08
48	Grote gevolgen van Europese gerechtelijke uitspraken voor het beleid in Nederland	5.04
49	Omvolking van Nederland	4.55
50	Het verminderen van welvaart door het afbouwen van economische banden met China	4.21

Tabel 8 Hiërarchie van hoop tussengroep

	Ontwikkeling	Impact
1	Betere bescherming tegen cyber aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. vitale waterwerken en betalingsverkeer)	8.06
2	Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen	7.93
3	Uitbreiding van de NAVO met Zweden	7.90
4	Technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan	7.83
5	Versterking van de moderne maakindustrie in Nederland (bijv. chip-industrie)	7.72
6	Internationale afspraken om de aantallen kernwapens te beperken en de verspreiding en het gebruik van kernwapens te voorkomen	7.53
7	De landen van de Europese Unie investeren meer in de veiligheid van hun regio, zodat ze militair minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten	7.52
8	Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit	7.43
9	Wereldwijde aanpak van ziektes en virussen om ernstige gevolgen van een nieuwe pandemie te voorkomen	7.36
10	Aanpassing aan klimaatverandering door gerichte investeringen (bijvoorbeeld ophogen dijken, meer ruimte geven aan rivieren)	7.35
11	Een versnelling van de energietransitie via groene energie (bijv. zon- en windenergie)	7.33
12	Techbedrijven moeten aan strengere regels voldoen (bijv. om de privacy van burgers te beschermen, of desinformatie te bestrijden)	7.31
13	Vermindering van ongewenste afhankelijkheid van het buitenland ten aanzien van vitale producten (grondstoffen, energie, chips, medicijnen, wapens)	7.31
14	Meer transparantie in de buitenlandse financiering van politieke partijen	7.29
15	Betere bescherming tegen fysieke aanvallen op vitale infrastructuur (bijv. energie-infrastructuur, kabels voor digitaal verkeer)	7.24

	Ontwikkeling	Impact
16	Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen	7.24
17	Versterking van de eenheid en slagkracht van de NAVO	7.17
18	Versterken van de weerbaarheid van de Nederlandse verkiezingen tegen ongewenste buitenlandse inmenging	7.15
19	Internationale samenwerking tegen belastingparadijzen	7.15
20	Economische opkomst van landen in de Europese regio door verplaatsing van productie vanuit China en Rusland naar de EU en omliggende landen	7.10
21	Versterking van de eenheid en slagkracht van de EU	6.96
22	Investeren in weerbaarheid tegen bedrijfsspionage	6.82
23	Invoering van Europese wetgeving voor het geval regimes als landen doelbewust vluchtelingen op lidstaten afsturen om hen te verzwakken	6.79
24	Versterken van de weerbaarheid van migrantengemeenschappen tegen ongewenste buitenlandse inmenging ('lange-arm politiek')	6.70
25	Circulaire arbeidsmigratie om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen (hierbij keren migranten na een periode van werk terug naar hun land van herkomst)	6.54
26	De Europese landen investeren meer in defensie	6.46
27	Meer initiatieven en programma's om de overbevolking in de wereld tegen te gaan	6.45
28	Investeren in ontwikkelingssamenwerking ook in het belang van Nederland	6.41
29	Het versterken van de relatie tussen het Westen en relevante derde landen (bijv. India, Golfstaten, Zuid-Afrika, Brazilië)	6.37
30	Verbetering van de relatie tussen de Verenigde Staten en China	6.36
31	Versterking van de economie door technologische innovatie, digitalisering en kunstmatige intelligentie	6.22
32	Geheime diensten krijgen meer bevoegdheden om terrorisme te bestrijden	6.15
33	Een versnelling van de energietransitie via kernenergie	6.12
34	Versterking van de trans-Atlantische relatie tussen Europa en de Verenigde Staten	6.06
35	Beperking van de immigratie	5.84
36	Strakkere overheidscontrole van religieus onderwijs en weekendscholen	5.71
37	Aantrekken van arbeidsmigranten om tekorten in vitale sectoren op de arbeidsmarkt op te vullen	5.45
38	De Europese Unie toont meer respect voor de soevereiniteit van de lidstaten	5.39
39	Democratisch verzet tegen de invloed van grote internationale organisaties zoals het World Economic Forum	5.30
40	Verplaatsing van de afhandeling van asielaanvragen van Nederland naar een land buiten Europa (zoals Italië plant om in Albanië te doen)	5.16
41	Landen bemoeien zich minder met elkaars binnenlandse aangelegenheden	5.02
42	De toetreding van Oekraïne tot de Europese Unie	4.87
43	De toetreding van de Westelijke Balkan-landen tot de Europese Unie (Albanië, Montenegro, Servië, Bosnië en Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië)	3.86

About the Clingendael Institute

Clingendael – the Netherlands Institute of International Relations – is a leading think tank and academy on international affairs. Through our analyses, training and public debate we aim to inspire and equip governments, businesses, and civil society in order to contribute to a secure, sustainable and just world.

www.clingendael.org
info@clingendael.org
+31 70 324 53 84

 @clingendaelorg
 The Clingendael Institute
 The Clingendael Institute
 clingendael_institute
 Clingendael Institute
 Newsletter

Over de auteurs

Monika Sie Dhian Ho is algemeen directeur van het Instituut Clingendael en plaatsvervangend voorzitter van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050.

Mark Elchardus is senior associate fellow van Instituut Clingendael en emeritus hoogleraar sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Hij heeft samen met Monika Sie het survey-onderzoek bij Instituut Clingendael opgezet.

Christopher Houtkamp is senior research fellow bij Instituut Clingendael en hoofd van het programma *Connected Security* binnen de *Security Unit* van Clingendael en programmaleider van het surveyonderzoek in het kader van de Clingendael Buitenland Barometer.

Teun van der Laan is junior research fellow bij Instituut Clingendael. Hij richt zich op surveyonderzoek in het kader van de Clingendael Buitenland Barometer en onderzoek in het kader van het programma *Connected Security*.